

A MESTERSZEDÉS

GYAKORLATI UTMUTATÁSOK A
MESTERMUNKÁK SZEDÉSÉHEZ
ÉS NYOMÁSÁHOZ

IRTA
AUGENFELD M. MIKSA

NYOMATOTT GYOMÁN 1903-BAN KNER IZIDOR KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
HEINR. HOFFMEISTER LIPCSEI BETÜÖNTÖDÉJE HOLLANDI ANTIQUÁJÁVAL
A JOHANNISBERGI GÉPGYÁR VI-OS SZÁMU DIAMANT-GYORSSAJTÓJÁN

E mű a *Péterfalvi papírgyár* által készített papírra van nyomva; a boritékon és a harmadik oldalon fejléczül alkalmazott ábra *Heinr. Hoffmeister*, a czimoldalon alkalmazott ábra *Schelter & Giesecke* betüöntödéjéből való; a mellékletek részben *Rockstroh & Schneider* utódai gépgyár *Victoria*, részben *Anger József és fiai* gépgyár tégelynyomó sajtóján nyomattak.

Bekötésnél a boritékczim a könyvhöz kötendő. A könyvben előforduló ábrák részben *Fischer Lipót* budapesti, részben *Angerer és Göschl* bécsi műintézetéből valók.

TARTALOM

ELŐSZÓ.

A NYOMDAI DISZITÉS MULTJA.

A NYOMDAI DISZITÉS JELENJE.

RAJZ A MESTERSZEDÉSBEN.

A MESTERSZEDÉS.

MESTERMUNKÁK NYOMÁSA, SZINEZÉSE.

ALAPLEMEZEK KÉSZÍTÉSE, METSZÉSE.

A DOMBORNÝOMÁSRÓL.

VÉGSZÓ.

ELŐSZÓ.

Az utóbb elmúlt években meglehetősen javultak a viszonyok a magyar grafikai szakirodalomban; míg másfél évtizeddel ezelőtt egy-két, szerény olvasókörrrel bíró szaklapon kívül egyéb irodalmi termék alig látott napvilágot, addig ma már a meglehetősen elterjedt és számos időszaki értesítőn kívül egyre-másra jelennek meg a hasznosnál hasznosabb szakkönyvek, a sokideig zsenge szakirodalomban valóban hézagpótló munkák. Habár még a kiadók titka, milyen mérvben terjednek ezek, vajjon eredményezik-e a kellő anyagi sikert? mert erkölcsi sikernek minden bizonynyal tanúságai e könyvek; tanubizonyosságai annak, hogy a magyar nyomdászgárda műveltségi foka, szellemi nivója emelkedik és mindinkább gyarapodik abban az intelligens elem.

Nemcsak ebből látszik az, hanem a törekvésből is, melylyel tulnyomó része arra igyekszik, hogy pályáján a képzettség és tudás mennél nagyobb fokát érje el. Mindegyre nagyobb azok száma, kik *mesterszedőkké* (akczidenczszedő) akarnak lenni, ez ágban mintegy magasabb szakmabeli képzettséget látva.

Igaz, hogy ez még csak manapság azon ága pályánknak, melyen némi boldogulás vár a hozzáértőre, hisz a könyv- és hírlapszedésben veszedelmes versenytárs lett a szedőgép.

Sajnos azonban, hogy a mesterszedés terére özönlők legnagyobb része kontár. Közel husz éves pályámon gyakran találkoztam ezen selejtes erővel, melyeknek tulnyomó részében megvan az ambíció, a törekvés és jóakarát, de hiányzik az alkalom ahhoz, hogy e téren kiképezhessék magukat. Pedig éppen ma messzemenő kívánságokkal lép fel – a modern kor-szellem behatása alatt – a főnök a mesterszedővel szemben.

A mesterszedőnek alapos ismeretekre van szüksége. A régi diszitó módok elavultak; lomtárba kerültek a szabályok, melyek a régi nyomdászoknak vérükbe voltak oltva. Ámbár a mai diszitó módozatok könnyebbek, az ornamentika egyszerűsége a munkánál igen kedvező, mégis alapos tudás, szakismeret és szépérzék kell ahhoz, hogy valaki elmondhassa magáról: én mesterszedő vagyok!

A mesterszedést csakis magyarázó és szemléltető oktatással lehet tanítani. Ezen két célú szolgáltatja e könyv. Sok évi tapasztalatot, sok évi gyakorlatot igyekszem itt papírra rögzíteni úgy, hogy azt minden pályatársam megérthesse. Ha netán egyben-másban el is térek a sablontól, vagy az imitt-amott olvasott teoriától, ez azért van, mert a gyakorlati életben kipróbált dolgokkal hozakodom csak elő.

Azt hiszem, vágyam teljesül és hasznos, céltudatosan oktató könyvet adok ezzel az olvasni és tanulni vágyó szaktárs és a nyomdászatot tanuló ifjuság kezébe.

Különösen a vidéki szaktársaknak akarok e sorokkal segítségükre lenni, mert a fővárosi szaktársaknak e téren való képzésére sokkal több alkalom kínálkozik, míg a vidéken dolgozó szaktársnak igen kevés módja van ehhez.

De azért erősen hiszem, hogy a gyakorlati életből vett egyes utasításokkal, tanácsokkal, melyet könyvem tartalmaz, hasznosat kap a gyakorlott mesterszedő is. Az itt felhalmozott bő tartalmat csak úgy volt lehetséges sajtó alá rendeznem, hogy főnököm, KNER IZIDOR ur, ezt a legnagyobb előzékenységgel lehetővé tette, amiért köszönetemet ez uton is kifejezem. De köszönettel tartozom WEIL JÓZSEF szaktársamnak is, ki alapos szaktudását könyvem javára hasznosította, valamint a Kner-nyomda személyzetének, amiért annak technikai elkészítésén önzetlenül fáradozott.

A NYOMDAI DISZITÉS MULTJA.

Az emberiség művelődéstörténelmében három kiválóan nevezetes, korszakalkotó esemény domborodik ki, amelynek mindegyike óriási befolyással volt az emberi kulturára: *a renaissance*, *a könyvnyomtatás feltalálása* és *a reformáció*. Mindhárom rövid egymásutánban következett be és e három eseményben mintegy szerves összefüggés mutatkozik.

A renaissance az irodalom és művészet megújódását jelentette. Azaz a tudomány és művészet ujjáébredését a régi hellén klasszicizmus alapján.

A renaissance következtében nagy lépésekkel haladó általános műveltség ama törekvést juttatta érvényre, hogy a jócskán megszorodott olvasni vágyó közönségnek a kézzel írottnál jóval olcsóbb könyvet juttasson. Számos kísérletező és számos kísérlet után végre GUTENBERG-GENSFLEISCH JÁNOS mainzi polgárnak sikerült a mozgatható betűkkel való sokszorosítást feltalálni. A reformáció első idejében felmerült vallási viták tetemes nyomtatványai nem csekély befolyással voltak a könyvnyomtatás fejlődésére.

Miután a nyomdászat feltalálása beleesik a szépre való törekvés fénykorába és egyébként is ezidőben a kézzel írott könyvek a tökéletesség igen magas fokán állottak, azok többnyire e téren gyakorlott művészeketől származván, természetes, hogy GUTENBERG találmányának mindjárt kezdetben méltó versenytársává kellett lennie a kézzel írott könyveknek, így azok szépségét is át kellett vennie; mechanikai előállítása csupán az eladási árra lehetett mérvadó, a művészi előállításra nézve azonban semmi esetre sem lehetett hatással.

De miből is állott a kézzel írott és az első nyomtatott könyvek szépsége? Hát bizony nemcsak a betűk nemes egyszerűsége, czélszerűsége tette azokat széppé, hanem a diszes inicziálék és ékítmények is, melyek nem ritkán a legszebb, a legharmonikusabb színekben pompáztak.

Az ősnymondászati kor betűi még manap is dus anyagot szolgáltatnak a betüöntőknek modernizáló törekvéseikhez.

Ime tehát a mesterszedés első terméke a könyv volt, világos bizonyítéka annak, hogy a jól elkészített könyv többé-kevésbé még ma is mestermunka.

A könyvnyomtatás általános terjedésével annak termelőképesége is mind szélesebb körű lett és a nagyközönség is mindegyre több- és többféle oldalról vette igénybe. Már nemcsak könyvek készültek a nyomdász sajtóján, hanem egyébek is: röpiratok, körlevelek stb., sőt haladván a kereskedelem és ipar, ennek nyomtatvány-szükséglete is mind nagyobb mérvű lett. Ezen kereskedelmi és ipari apróbb nyomtatványok a jobbára könyvek nyomásával és elárulásával foglalkozó tipografusoknak az időben mintegy mellékjövedelmei, *akcziidencziái* voltak, amiből azután ezek *akcziidencz-munkáknak*, az ezeket előállító pedig *akcziidencz-szedőnek* nevezetett, akit azonban itt magyarosan *mesterszedőnek* (PUSZTAI szerint) fogok nevezni.

A régi kor nyomtatványain bizonyos rendszert hiába keresünk, már t. i. abban az értelemben, mint azt a mai nyomdai termékeken találjuk. Spontán művészi befolyások alatt készültek azok, ami természetes is, hisz nem volt az időben még sem szaklap, sem mintacsere; hiányzott az alkalom a kölcsönös eszmecserékhez, a személyes érintkezésnek pedig óriási akadály volt a távolság a nehézkes közlekedési eszközöknek ama korában.

Művészi befolyást árulnak el azon kor betűi, inicziáléi és egyéb ékítményei. És a művészet történelme bizonyítja, hogy a nyomdászat fénykorát akkor élte, amikor a művészi befolyás abban a maga teljességében érvényesülhetett. Nem kisebb művészek, mint DÜRER ALBERT, aki állítólag a ma már nem létező békésvármegyei Ajtós községből származott volna (innen neve AJTÓSI = THÜRER = DÜRER), HOLBEIN JÁNOS stb. tudásukat a sokszorosító ipar szolgálatába bocsáták. Maga a nyomdászat is, mely azidőben a betűvéséssel és betüöntéssel egyértelmű volt,

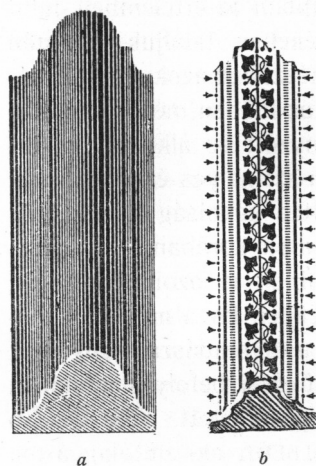
nevelt nagy és hírneves művészeket; ilyenek voltak, hogy néhányat említsünk a sok közül, az ELZEVIREK, nagyhirű honfitársaink: TÓTFALUSI KIS MIKLÓS és KAPRONCZAI NYERGES ÁDÁM.

A Gutenberg-korabeli renaissance-ot az emberiség haladásával egyre-másra váltottak fel a legkülönbélebb stylusok: a renaissance különféle korszakbeli átmenetei, a rokoko, a barokk, amely mind nyomokat hagyott a nyomdászatban.

Későbbiek folyamán a művészetben bizonyos ideális elvek kezdtek uralkodni és ekkor megszűnt az összeköttetés művész és könyvnyomtató között. A művész most már inkább hangulatteljes tájképek festésében, különös ideális szinttechnikában keresvén művészi ambícióinak kielégítését.

Habár a művész megszűntette, azért a nyomdai iparművészet mégis fentartotta a nexust. Ha most már hiányzott is a művész eredeti produktív ereje, a grafikai iparművészet a képzőművészeti alkotások utánzására szoritkozott. Még pedig leginkább a szobrászat s építészet ornamentikáját vette legszivesebben mintaképül, amennyiben ez szolgáltatta a leghálásabb motívumokat.

Ebben az időben keletkezett a nyomdai díszítésben hosszú időn át uralkodó domborító, u. n. plasztikai hatásadás, amely időben díszítő anyagjaink ennek a célnak megfelelően készültek. Az 1. ábrán egymás mellett képkeret-darabka és a múlt idők keret-ékitménye van bemutatva, hogy lássék, miként igyekezett a mesterszedő ékitményekkel a domboru látszatát elérni.

1. ábra

a képkeret-darabka; *b* nyomdai díszítő anyag plasztikája

Közben annyira haladt iparunk, hogy nemcsak a szedés, nyomás és betüöntés lett a haladott géptechnikai találmányok következtében külön iparág, hanem maga a szedés is különféle csoportra oszlott; a munka-megoszlás eredményezte a könyv- (sima, kompressz-), táblázat- és mesterszedés különválását. A könyvnyomtatás általánosabban elterjedvén, minden ágazat munkásai megsaporodtak, tapasztalataik gyarapítása és az önképzés hathatósabbá tétele miatt egyesületekben tömörültek.

Igy a mindig vezérszerepet vivő lipcsei mesterszedők alkották meg a hírneves és sokideig uralkodó, a szedők izlését mai napig többé-kevésbé uraló *háromsor-szabályt*, melyet három egymásután következő sor eséséről neveznek így; származási helye után pedig *lipcsei szabálynak* is nevezik.

E szabály legfőbb rendelkezése, hogy rövid sort csak hosszú követhet, ezt ismét rövid, vagy fordítva; két egyforma szélességű sornak nem szabad előfordulni; tehát körülbelül így:

MAGYAR
NYOMDÁSZOK ÉVKÖNYVE
SZERKESZTŐSÉGE

vagy:

MAGYAR NYOMDÁSZOK ÉVKÖNYVE
SZERKESZTŐSÉGE
BUDAPESTEN, VII., MIKSA-UTCZA

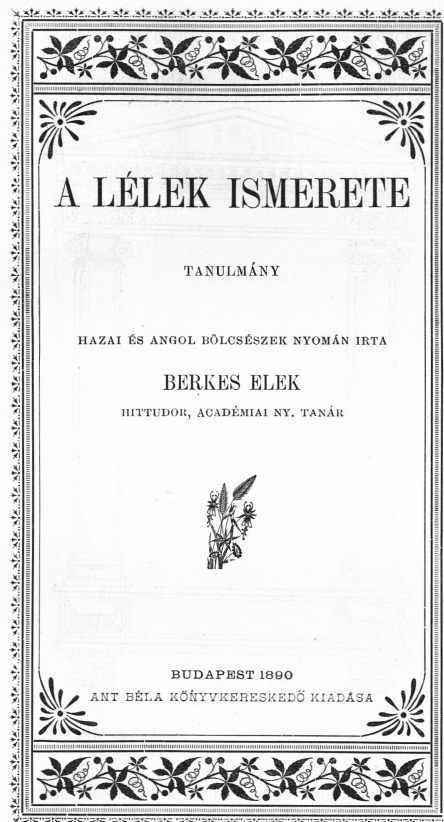
Elítélendő volt tehát a lépcsőzetes:

MAGYAR
NYOMDÁSZOK ÉVKÖNYVE
SZERKESZTŐSÉGE BUDAPESTEN

vagy a tölcser-alaku sorcsoportok:

MAGYAR NYOMDÁSZOK
ÉVKÖNYVÉNEK
KIADÓJA

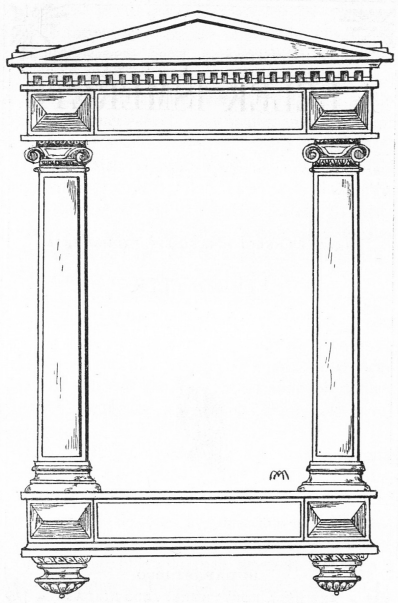
A diszités szabályait illetőleg a fennebb vázolt plasztikai hatást keresve, mérvadó volt a szigoruan zárt keretezés (2. ábra). Ilyen alkalmaknál a plasztikai hatás elérésére elsőben a keretezéshez csipkézet, (bordure) alkalmaztatott, ezt az alkalmazott keret rajzához képest dupla, félkövr vagy egész kövr vonal közé szedett assurée-vonal követte, ami után következett a tulajdonképeni keret sorkeretekből összerakva; a főkeret után ismét a két vonal közt alkalmazott assurée-vonal következett a csipkézet megismérlésével, vagy pedig, mint a 2. ábrán, sarokdisz is alkalmaztatott.

2. ábra

Könyvboríték-czim a régi irányban, a sorok a háromsor-szabály szerint

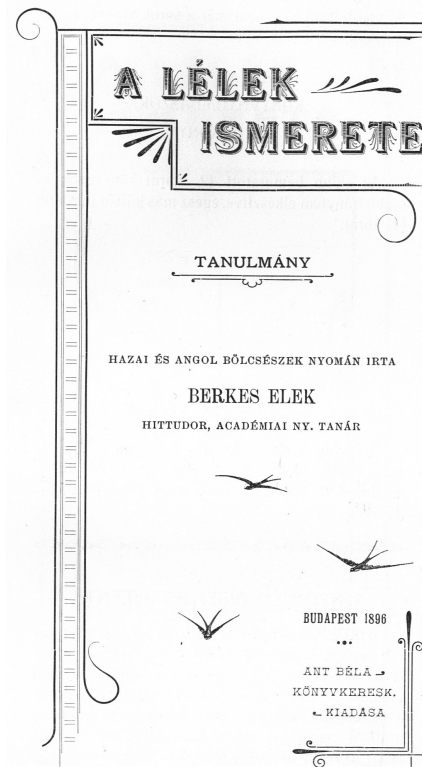
A későbbiek folyamán nagy előszeretettel alkalmaztattak az architektonikus díszek, a legkülönfélébb stílusú épületek és épületrészek utánzása (3. ábra).

3. ábra

Architektonikus díszítés görög-stílusú épület ablakja után

Sok-sok ideig ezen alapon dolgoztak mesterszedőink és sokan vagyunk még olyanok, kik e szabályok alapján tanultuk a könyvnyomtatás dekorációját. Hosszu ideig tartották ezen szabályok egyeduralmukat, míg végre kissé szabadabb szellem járta át a művészetet és vele együtt a nyomdai dekorálást. A szabad Amerikából és a célszerűséget pártoló Angliából indult ki ezen szabadabb szellem, melyet a nyomdászatban *szabad irány*-nak neveztek el.

4. ábra

Az előbbi könyvboríték-czim szabad irány-ban szedve

Első célja ezen iránynak a nyomdai diszítés egyszerűbbé, könnyebbé tétele volt. Másodszorban eme irány keretében már érvényre jutott az, hogy a papíron való domborítás, plasztikai hatásvadászat téves.

Már a régi, klasszikusnak nevezett irányban is kezdték elítélni a tulságos keretezést azon elvnel fogva, hogy a keretnek a szöveg mellett csak alárendelt szerepe van; a keret a szövegnek csak élénkítésére szolgál. Ez irányelv az újabb diszítési modorban most annyiban diadal-maskodott, hogy a keretezés nem volt szigoruan zárt, hanem imitt-amott meg lévén szakítva, több hézagot, levegőt hagyott és tényleg nem volt egyéb a szöveget kísérő vagy élénkítő ékitménynél és nem is annyira egymásra halmozott keretdarabkákból, mint inkább kacskaringókban, elmosódásokban végződő keretdarabkákból állott.

Ebben az irányban már inkább a sorokkal és azok elhelyezésével keresték a dekoratív hatást. A régi irányban a sorok mindenkor a középre voltak zárva, úgy hogy azok a középre vont merőleges vonalra 90° alatt hajlottak (5. ábra), mérlegszerűen ezen középső függélyes vonalon balancziroztak. Az újabb irányban most már a sorok ide-oda voltak elszórva, körülbelül így:

MAGYAR
KÖNYVNYOMDÁSZOK
ÉVKÖNYVE

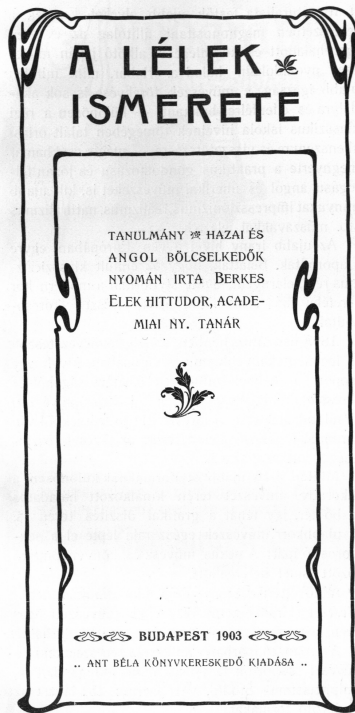
Az előbb bemutatott (2. ábra) könyvczim az újabb irányban elkészítve, egész más külsőt mutatott (4. ábra).

5. ábra

A sorok 90 fokos szögben való állása a függőleges vonalra

Aránylag a régi irányhoz, a nyomdai diszítés ezen módja rövid ideig uralkodott. Újabb irány, hatalmasabb, impozánsabb teljesen kiszorította azt (6. ábra).

6. ábra

Az előbbi két könyvboríték-czim modern irányban

A NYOMDAI DISZITÉS JELENJE.

A XIX. század utolsó évtizede végtelenül nagy reformokat eszközölt a nyomdai diszités terén. A Gutenberg-korabeli renaissance újabb alakjában támadt fel. És ez az újabbkori renaissance szintén a képzőművészeti nagy forradalom után tudta a grafikai iparágakat meghódítani, ahol azonban teljesen egyedül uralkodó kényurrá lőn.

Az újabb kor kezdete visszanyulik még a múlt évszázad 80-as éveinek elejére, mikor is francia, u. n. naturalista festők újabb elveket kezdtek a festészetben meghonosítani, állítólag az e téren igen haladott és különlegeset alkotó japán művészet nyomdokain haladva. Habár, mint minden újabb igazság, e művészek törekvése is sok akadályra és ellenfélre bukkan, – különösen a régi klasszikus iskola híveinek tömegében talált óriási ellenszenvre és visszataszításra, – mégis csakhamar megnyerte a praktikus gondolkozású és józan felfogású angol és amerikai művészeket is, kik újabb irányukat impresszionizmus, realizmus, naturalizmus stb. műszavakkal jelezték.

Az újabb irány hívei a vén Európában egyre szaporodtak. Belátták, hogy az elmúlt klasszicizmus régi, elernyed, avult stílusformái a modern kor keretébe már nem illők, azok jórészt elkorcsosodtak.

1893-ban Münchenben, a világ legnevezetesebb és legjelentékenyebb művészvárosában, kivált egy csoport a csehbeli művészek ősi társaságából és *Secessio* (különválás) címén új képzőművészeti társulatot alakított. A jórészt ifjú művészekből álló gárdának önállóság, eredetiség, az érzések őszintesége volt a jelszava.

Miután ezen újabb stílusformáknak különösen a dekoratív művészet terén kínálkozott háladatos és bő tér, így tehát a grafikai diszités terén is, az újabbkori művészek egész raja lepte el a sokszorosító ipart. A nexus művész és könyvnyomtató között ismét helyreállott.

Minő elterjedést nyert és minő hódítást tett e művészi forradalom művészet és művészeti ipar terén, azt mindenkinek bő alkalma volt láthatni.

A nyomtató iparban elsőben is ezen szecessziós művészi csoportok lapjaiban, minő a Jugend, Pan, Simplicissimus, Studio, Ver Sacrum stb., láttuk az új diszitő formákat.

Általánosan azonban csak fokozatosan terjedt, még pedig analogice a renaissance korával, első bevonulását a könyveken, ezek betűin és diszitő ábráin kezdte, innen terjedt, hogy gyökeres reformjával visszaadja a nyomdai diszitést igazi hivatásának.

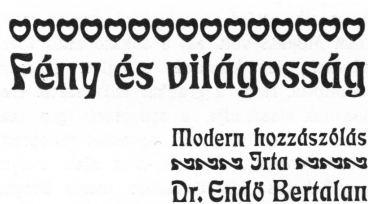
DE VINNE THEODORE LOW amerikai nyomdász és nyomdai szakíró volt az első, ki e téren, mint reformátor lépett fel és legelső fontos teendőjének látta a közel másfél évszázadon át művészi befolyást nélkülöző és teljesen elkorcsosodott betűk újjáalkotását. A mai román, romana stb. elnevezések alatt ismeretes betűk mind DE VINNE betűinek javított – némely esetben gyökeresen elrontott – utánzatai.

A másik uttörő a világhírű angol művész, WILLIAM MORRIS volt, aki a sokszorosító iparban a művészi ízlés kihalását a fejlett gépiparnak tulajdonította. Hogy a grafikai művészetet eredeti hivatásának visszaadja, a művészet igen magas fokán álló, világhírűvé vált nyomdát rendezett be 1891-ben *Kelmscott Presse* cím alatt, melyet a verseny behatása következtében mégis kénytelen volt haladott technikájú gépekkel ellátni. MORRIS könyveiben archaizmus mutatkozik, amennyiben visszatért a Gutenberg-korabeli modorhoz; azt hirdette ugyanis, hogy azon kor tipografusai, valamint a könyvirő páterek fejlettebb ízléssel bírtak a könyvdekoráció terén. WILLIAM MORRIS nemcsak ábráit, hanem betűit, diszitő anyagjait, könyvének ékesítő részeit, mind maga készítette, hogy így azok egyöntetűségét a stílus tekintetében megőrizhesse.

Betűi – a Golden-type, a Troy-type, a Chaucer-type – a kézzel írott könyvek betűi nyomán készültek; az általa készített diszek a betüöntödék által még most is nagy előszeretettel utánoztatnak. Hű segítőtársai voltak BURNE JONES EDWARD és a nálunk is ismert WALTER CRANE hírneves illusztrátorok.

A németeknél – hol ebben a korban még erősen uralkodott a szabad irány – JESSEN PÉTER kiváló szakiró fáradozásának sikerült az új irányt a grafikai diszítésbe bevezetni. Ma már a németeknek tömegtelen sok művésze foglalkozik a grafikai dekorációval, részben mint illusztrátor, részben mint betűrajzoló.

E téren különösen ECKMANN említendő, ki az eddigi betűképektől teljesen eltérő, a fraktur és antiqua között álló betűket és hozzá alkalmas diszeket alkotott. (7. ábra és a Typograph-szedőgép, valamint POLLACSEK FRIGYES bécsi cég hirdetésén.)

7. ábra

Eckmann-betűk és diszek a Rudhard-féle öntődeből

A grafikai diszítés óriási reform-munkájában hazai művészeink nagy része is kivette a maga részét szebbnél-szebb illusztrációval; sajnos a betűrajzolás terén hazai művészszel eddig nem dicsekedhetünk. E keretben azonban ki kell emelni CZAKÓ ELEMÉRT, ki fáradhatlan buzgalommal és messzemenő irodalmi működéssel igyekezett a könyvpiari diszítés színvonalát hazánkban emelni.

Az új irány elsöben is diszítő anyagainkat alakította át; az állat- és növényvilág eddigi ideális formái (8. ábra) habár stylizált módon, de a természeteset inkább megközelítő alakban tüntek fel (9. ábra), míg végre napjainkban már csak alig használatnak, helyet adva a csak mérsékelten ékesített, művészi ecsetvonásra emlékeztető, vékonyabb vastagabb vonalaknak (10. ábra).

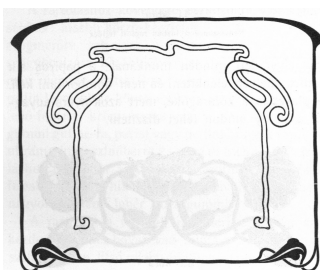
8. ábra

Régi irányú ékitmények

9. ábra

Modern ékitmények

10. ábra

Divatos vonal-ékitmények

A meglevő diszítések minden kifejezett styltól távol állanak, ugyszintén az ezen irány modorában készült ábrák is, hanem azok, a fekete es fehér tónus erős kihasználásával, vonal-technikával vagy árnyképszerűen vannak rajzolva. Leginkább szembetűnik az alábbi két ábrán. A 11-ik ábra a klasszikus iskola renaissance-stylusában rajzolt fejlécet mutat, míg a 12-ik ábra a modern irány minden ismérveit magán viseli.

Maga a sorelhelyezés is megváltozott; eltűnt a czimeknek sorokká alakítása, mennyiben most már nem is annyira czimsorokról, mint inkább czimmondatokról és ezek csoportosításáról lehet szó (6. ábra). A háromsor-szabálynál bemutatott sorok most már így módosultak:

MAGYAR KÖNYV-
NYOMDÁSZOK
ÉVKÖNYVE

A nyomdai diszítésben megszűnt minden mesterkéltség, a körívbe vagy rézsut erőszakolt sorok. Irányelvvé lett minden munkánál: a papíros sík felület, melyen élénkíteni és nem domborítani kell. A plasztika a kőfaragóké, mert azok nyers anyagját csak ily módon lehet diszíteni.

11. ábra
Renaissance-stylusban rajzolt fejléc

12. ábra
Divatos ábra Schelter & Giesecke betüöntödéből

E nagy reformok által nemcsak tetszetősebbé, nyugodtabbá, céljának inkább megfelelővé tétetett a mesterszedő munkája, hanem az végtelenül meg is könnyítettett, amiről későbbiekben bőven lesz alkalmunk meggyőződni.

RAJZ A MESTERSZEDÉSBEN.

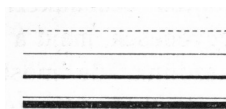
A mesterszedőnek okvetlen rajzolni kell tudni. A rajzolás a mesterszedésnek igen hasznos, ugyszólva nélkülözhetlen segédeszköze.

A mesterszedő gondolatban ép úgy megfogalmazza munkáját, mint az író és miként ez megírivalójáról vázlatot készít, akként szükséges, hogy a mesterszedő is papírra rögzítse az agyában megfogamzottakat.

A nyomdászatban szükséges rajzolást mindenki könnyen elsajátíthatja magánuton. Aki még sohasem rajzolt, szerezzen be magának valami olcsóbb mértani tankönyvet, ennek nyomán a geometriai rajz alapelemeit megtanulhatja.

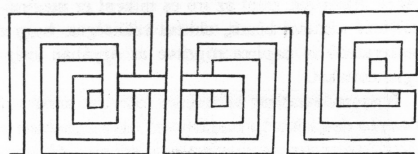
A rajzoláshoz következő eszközökre van szükségünk: kisebb körző-készletre, szögmérőre, rajzsinre, háromszögvonalzóra, későbbiek folyamán néhány vízfestékre, még pedig legalább is következőkre: fedő fehérre, krómsárgára vagy gummi guttae-ra, párisi vagy berlini kékre, karminra, ultramarinra, cinóberre és terra di Siennára. Rajzoláshoz legjobb a 3-as számú Hardtmuth-írón és a felesleges vagy hibás vonalak eltávolításához nem nagyon kemény fehér dörzsgummi.

A rajzolást a vonalak megszerkesztésével kell kezdeni; ezekhez bőven van minta a nyomda léniaszekrényében. Első rajzkísérletünk a vonalzóval vont szakgatott (pontosított), vékony (finom), vastag (félkövér, kövér), vastag és vékony (keret) vonalak legyenek (13. ábra).

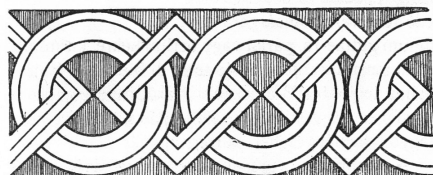

13. ábra
Különféle vonalak

Mikor már a vonalak rajzolásában kellő jártasságra tettünk szert, következik a vonaloknak különféle részekre való felosztása, majd különböző szögek és az idomok megszerkesztése, minők a háromszög, négyszög, ötszög, hatszög, stb., a kör szerkesztése; kellő begyakorlás után áttérhetünk a geometriai alakokból álló könnyebb ékitmények rajzolására, minők a mäander-szalag (14. ábra), az arabeszk (15. ábra), stb. Az eddig ismertettek a mértani rajz körébe tartoznak.

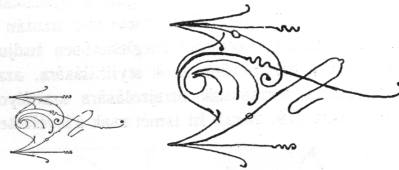
14. ábra
Mäander-szalag

15. ábra
Arabeszk-diszítés

Ezután következik a nyomdászatban annyira fontos szabadkézi rajz, amit különböző irányú egyenesek, majd a párhuzamos vonalak rajzolásával kezdünk, de most már nem vonalzóval, hanem szabadkézzel húzzuk azokat; ezután a szabadkézzel rajzolható törött és mozgalmassabb

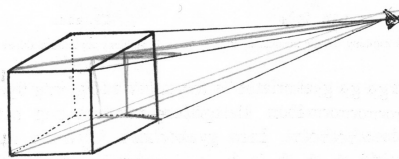
vonalak következnek, minő a hullámos, a csigavonal stb. stb. A szabadkézzel való rajzolás további folyamán ismét a nyomda ad dus minta-anyagot, mert minden ékitmény, minden betüöntőde mintakönyve elég jó rajzmintát ad, ugyanis gyakorlatképen ezeket igyekezzünk többszörösen nagyított alakban megrajzolni (16. ábra).

16. ábra

Betüöntődei ékitménynek nagyobb alakban való megrajzolása

Aki ezután még tovább akar menni a rajzolásban, megkezdheti a különféle mértani idomok perspektív rajzolását, azaz az egyszerűbb testeknek bizonyos távolságból való megrajzolását úgy, amint azok szemünk előtt feltűnnek (17. ábra).

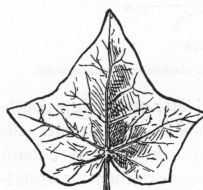

17. ábra

A kocka távlati rajza

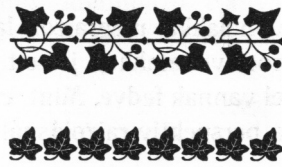
Igy a 17. ábrán a kockának csak az erősebb vonalakkal megrajzolt lapjai látszanak, míg a pontozott vonalakkal jelzett lapok a néző szemei elöl el vannak fedve. Mint ez már a kockán is látható, a perspektív rajzolásnál a természetben vízszintesnek látszó vonalak rézsut rajzolhatnának, mert szemünk ezt így látja, amit optikai csalódásnak nevezünk. Ugyancsak a szemnek optikai csalódása, hogy a párhuzamosan futó vonalak a távolban összemenni látszanak, így a vasuti sín, a faszor, kockánkánál a felső lap. A távlati rajzban a fénynek a testek mögötti árnyékára figyelemmel kell lenni, amely árnyék rendszeren kétféle, u. m.: a testeken látható saját és a mögöttük levő vetett árnyék.

Aki az ornamentika terén önállót akar alkotni, annak a természet nyújtja a legtöbb és legjobb mintát. Egy-egy fa- vagy viráglevél megrajzolásával kezdjük a természet után való rajzolást (18. ábra). Egy és ugyanazon levelecske más-más oldalról vagy helyzetben, más-más alakot ad. A levelecske után áttérhetünk a virágra, majd galyra, ágacskára végül a teljes növényre, fára. Mikor már azután a természet gazdag alkotásait meglehetősen tudjuk papírra vetni, áttérhetünk azok stylizálására, azaz a természetes formáknak átrajzolására szabályos alapformákra (19. ábra). Itt ismét csak a levélzeten kezdjük a gyakorlatot és folytatjuk addig, míg ilyen stylizált formában kielégítően mindent meg nem tudunk rajzolni. Ezen gyakorlatok folyamán már a vízfestékeknek is hasznát vehetjük, igyekezzünk a növényzetnek eredeti színeit rajzunkon lehetőleg hűen visszaadni. Ennél czélszerűbben semmiféle tankönyvből sem tanulhatjuk meg a későbbiek folyamán olyan fontos szinharmóniát.

18. ábra

A repkény levele természet után

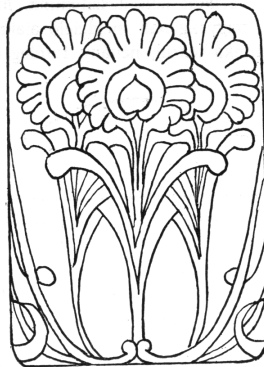

19. ábra
A repkény stylizált alakban

Az a mesterszedő, aki a rajzolásban eljutott eddig, nem csak a betüöntődék által gyártott holt anyagot tudja számtalan változatban ügyesen és helyesen kihasználni, hanem még az ornamentális diszítés terén önálló alkotásra is fog törekedni és erre a rajzolásban elsajátított kézi ügyessége megadja a képességet.

Fontos még, hogy a mesterszedő a klasszikus styleket és a művészettörténelmet alaposan tanulmányozza. De igen hasznos az, ha minden körülötte levő dísz- és használati tárgyakat behatóan megfigyel. Igen bőséges és használható motivumgyűjteményre tehet szert.

Az olyan motivumokat, melyeknek alkalmazását, vagy legalább az ahhoz hasonló módon való elkészítését jónak látjuk, e célra magunkkal hordott kisebb vázlatkönyvbe rajzoljuk. Alkalmom adtán ezeknek igen jó hasznát vesszük (20. ábra).

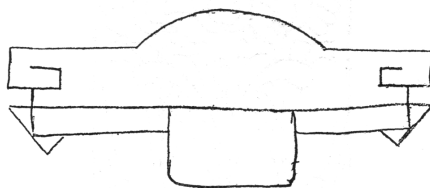
20. ábra
Egy notes-könyv táblája után a vázlatkönyvbe rajzolva

Ilyen motivum-gyűjtés alapján készült a GOLDZIEHER GÉZA-féle hirdetés kerete, mely magyar motivumok nyomán és a JOHANNISBERGI GÉPGYÁR hirdetése, mely egy butorárjegyzék tükörkerete után rajzoltatott.

A rajzolásban való továbbképzéshez a gyakorlat a legjobb mester. Lássuk azonban most már, minő hasznát vehetjük rajztudásunknak a munkánál.

Fennebb arról volt szó, hogy a rajz a gondolatunkban megfogamzott eszméknek papírra rögzítésére szolgál, mert elkészítendő munkánkról így vázlatot készítünk. A teljesen elkészített vázlatrajz azonban még azon előnyt is nyújtja, hogy így munkánkat mintegy készen látjuk magunk előtt, azt alaposan áttanulmányozhatjuk, láthatjuk az összhatást és az esetleg szembetűnő hiányokat most könnyebben kijavíthatjuk, mint a kész szedésben.

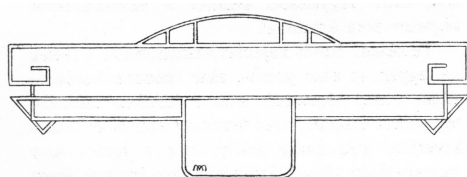
A mestermunkához tehát elsőben is teljesen kidolgozott vázlatot kell készítenünk. Még pedig azon papír nagyságának megfelelő alakra, melyre az adott munka készül, néhány futólag odarajzolt vonallal odavetjük azt, mit szedni, illetve rajzolni akarunk. Ezt nyers vázlatnak nevezzük (21. ábra).

21. ábra

Kusza vonásokkal megrajzolt nyersvázlat

Azon esetben, mikor könnyebb munkáról van szó, melyen csak mérsékelten van diszités alkalmazva, vagy csak néhány sorból áll, ezen nyers vázlat céljának teljesen megfelel, de ha a munka szövevényesebb, okvetlen minden részeiben teljesen elkészített vázlatra van szükség (22. ábra).

22. ábra

A szemben levő nyersvázlat pontosan megrajzolva

Ezen esetben a vázlatkészítéshez az adott papíralaknál jóval nagyobb rajzpapírt vagy kartont használjunk. Elsőben is rajzoljuk meg a rajzlap szélességének és hosszának közepét, hogy ekkép vázlatunk annak közepére jusson. Az adott papíralakon szintén hasonlóképpen megrajzoljuk széltében és hosszában a közepét és most a papíralakot felrajzoljuk a rajzlapra az előbbinél valamivel erősebb, de azért nem nagyon erős vonalakkal, mert a gyenge vonalat könnyebb eltávolítani a dörzsgummival. Ezután a szedés legnagyobb szélességét (margo) rajzoljuk fel, hogy azt kellőképp áttanulmányozhassuk.

Ezek után az alkalmazandó ábrákat, nagyobb diszitéseket, fősorokat vékonyabb papírra nyomva, felragasztjuk oda, ahol alkalmazni kívánjuk. Nemcsak sok felesleges munkát takarítunk meg azzal, ha ezeket nem rajzoljuk meg, hanem a nyomdai uton nyert sokkal tetszősebb és tisztább levonat az áttanulmányozásnál is jobb, mintha azok esetleg kusza vonásokkal lennének megrajzolva. Kisebb dolgok kézzel közvetlen a rajzlapra is rányomhatók.

Fontos a fősorok leszedése és felragasztása, mert diszitéseinket ahhoz kell alkalmaznunk. Mikor már minden fel van ragasztva, megkezdhetjük a diszitések rajzolását, előbb csak nagyon vékony vonalakkal, hogy az esetben, ha módosításra volna szükség, a törlő gummival könnyen eltávolíthatók legyenek. Mikor a rajzolt vonalak megfelelő voltáról meggyőződünk, előbb czeruzával erősítjük meg ezeket, hogy a végül eltávolítandó segédvonalaktól megkülönböztethetők legyenek, majd a teljesen kész rajzot finom kínai tussal kihuzva, a feleslegessé vált segédvonalakat eltávolítva, kész rajzot kapunk.

Azon esetben, midőn többszínű kivitel van tervbe véve, a felragasztandó ábrákat és diszeket igen kevés festékkel, egészen szürkén készítjük és így ragasztjuk fel, ezáltal ezek is színezhetők lesznek. A rajznak tussal való átrajzolásánál egész vékony vonalakat használunk, mert így a színezést nem zavarják, sőt éles körvonalat képeznek.

Lehet a színezést a kész szedésről nyert levonaton is megállapítani, de a többszínű munkáknál sokkal célszerűbb ezt már a vázlaton egész pontosan meghatározni, mert így azok is kellően áttanulmányozhatók és könnyen megváltoztathatók.

Színezéshez vízfestékekből a fennebb említett színek használandók. Ezek a színek teljesen elegendők, mert vegyítéssel ezekből a színváltozatok végtelen sora érhető el.

Festésnél finom hajecset használandó; a festék – legyen az akár gomb-, akár tubusos festék – előbb vízzel higitandó, azaz a festékes csészébe tett vízhez ecsettel kevés festéket veszünk és összekeverjük, még pedig addig, míg a kívánt szín meglehetősen világos árnyalatát nem értük el. Azért keverjük hig (világos) festéket, mert ezzel könnyebben dolgozunk; ha ugyanazon szín sötétebb árnyalatban kell, ezen sötétebbre színezendő felületet ugyanazon festékkel fessük többször át. Sem egymásra, sem egymás mellé az előbb festett szín teljes megszáradása előtt festeni nem szabad, mert foltos lesz. Egyébként színezésnél úgy kerülhetjük el a foltokat, ha mindig kevés festéket véve az ecsetbe, a rajzlapot ferdén tartva, a festéket az ecset előtt toljuk lefelé.

Betüknek rajzolására a mesterszedő a legritkább esetben vállalkozzék, akkor is csak úgy, ha meglevő betüknek megnagyobbításáról van szó. Emberi alakok megrajzolására a mesterszedő sohase gondoljon, ez már erősen a művészet körébe vág és az emberi alakot rajzoló művészek is alaposan kell tanulmányozni az emberi test anatómiáját.

A MESTERSZEDÉS.

A mesterszedés tulajdonképeni alapja a könyvszedés (sima szedés, kompressz-szedés). Csak a jó könyvszedőből válhatik jó mesterszedő. Megjegyzem itt, hogy a könyvszedő megítélése nem a szedett sorok mennyiségétől, hanem a minőségétől függ. A pontos, figyelmes kizárás és a hibátlan szedés ismertetik a könyvszedő minőségét. Aki ezeknek az alapfeltételeknek megfelel, abból némi tanulással, gyakorlattal, lehet mesterszedő.

Mikor a mesterszedő munkáját átveszi, megkapja annak papírját és alakját is. A papír tudása igen szükséges, mert másként kell dolgozni sötét és másként világos színezésű papíron; a világos színű vagy fehér papíron igen szépen hatnak a vékonyabb betűk, a gyengédebb színek is, míg sötétebb színezésű papíron a markáns betűkkel és diszettekkel, mélyebb színekkel érhetjük el a kellő hatást. Ugyanez áll a meritett papírra is, ezen papír a papirgyártásnak azon korából származik, mikor még azokat géperő nélkül, kézzel meritették; ezidőben pedig a könyvnyomtatók csakis markáns, erős vonaltechnikájú betűket ismertek; egyébként ezen papír már a nyomás miatt is megköveteli az erősebb betűket. Merített papíron legszebben hatnak a fekete és vörös színben nyomott góthikus betűk. (Lásd a kék papírra ragasztott mellékletet.)

A mesterszedő munkájának még külső alakja is legyen megfelelően diszes: legyen az minél kevesebb darabból álló, tömör; a sorok és ékitmények kizárása lehető legpontosabb, mert csak így lehet arról rendes munkát előállítani, különösen akkor, mikor több színben való nyomásról van szó.

Azon esetben, midőn a mesterszedő maga állapítja meg a formátumot (alakot), igyekezzék a munka céljának leginkább megfelelő modern alakot adni. Ezért is és a munka kellő elkészíthetése érdekében, mielőtt a mesterszedő a munkához fog, tanulmányozza alaposan át a kapott kéziratot; ha szükséges és a körülmények ebben őt nem gátolják, módosítsa esetleg azt – természetesen a lényeg meghagyásával – úgy, ahogy azt a munka helyes és szabályos kivitele megkívánja; maradjon azonban eleve is irányelv az, hogy a *szöveg fontosabb, mint a diszítés* és ne feledjük azt sem, hogy a helyesen megválogatott, egyöntetű betűkből szedett sorokkal szebb dekoratív hatás érhető el, mint az ékitmények tulzsufolásával. Egy-két helyesen alkalmazott egyszerű vonal némelykor többet ér, mint a legdiszesebb ékitmény.

Kellőleg áttanulmányozva a kéziratot, körülbelül megállapítjuk a betűfajt, melyből próbakép, kizárás nélkül, leszedjük előre a fősorokat, meggyőződve így arról, vajjon ezek célunknak megfelelők-e, azután elkészítjük a már ismert módon előbb a nyers-, majd a kiviteli vázlatot. Szabály legyen az, hogy *minden munkáról* vázlat készítenendő. Az a látszólagos idővesztés igen bőven megtérül a munka folyamán.

A mesterszedő munkája folytonos számolásból áll, minden darabkát számítás alapján szed fel s így munkájának minden részét bizonyos meghatározott rendszerre (system) szedi; mindenkor vízszintesen fekvő hajóra szedjen, mert e munkánál megeshetik, hogy előbb kell a diszítés alsó részét megszedni és azután a felsőt. Mindazon esetben, mikor a munka keretbe foglalva, diszítve lesz, ez szedendő meg előbb és csak azután a szöveg, már pedig ez csak vízszintesen fekvő hajón lehetséges.

A pontos munka érdekében feltétlenül fontos, hogy ott, hol rövidebb és hosszabb kizárások – tértzők (Durchschuss), ürpótlók (Steg) – vonalak, stb. szedetnek, ezek mindenkor egymás között váltakozzanak, azaz egyszer a rövidebb legyen alul, vagy jobbról, másszor a hosszabb.

A mesterszedőnek nemcsak a szavak között levő hézagok egyenletes elosztására kell figyelemmel lenni, de különösen fontos teendője, hogy a betűk verzálisából szedett soroknál az egyes betűk egymástól távolságát szabályozza, egalizálja.

Igy ebben a sorban:

TATATÓVÁROS

a betűknek rendszeres testre való öntése következtében a T és A, valamint a V és A között sokkal nagyobb hézag látszik, mint egyebütt, noha azok közvetlen egymás melle vannak szedve. Ezeknek egalizálására kétféle módunk van. Ha a sor szélességében elegendő hely van, megfelelő vékonyságu kizárásokat, spácziumokat rakunk azon betűk közé, melyek egymáshoz közelebb esnek, mely módszerrel most már a fenti sor így néz ki:

TATATÓVÁROS

Ha nincsen elegendő helyünk, akkor bizony drasztikusabb segédeszközökhöz kell folyamodnunk és azon betűkből, melyeknél az üresség lenn van, alulról, azoknál pedig, melyeknél fenn van az üresség, felülről kell valamennyit finom reszelővel kireszelni (23. ábra) és az ily módon kireszelt betűket horonyszerűen egymásba illeszteni. Mindenesetre vigyázni kell, hogy reszelésközben a betű képét meg ne sértsük. A fenti sor ezen művelet után így néz ki:

TATATÓVÁROS

Azon esetben, midőn tulajdonneveket szedünk verzál betűkkel, megtörténik, hogy az első betűket kapitálchen-szerűen nagyobb fokozatból szedjük; ilyenkor ezt kizárásokkal úgy rakjuk alá, hogy a betűk alsó vonala vízszintesen egyenlő legyen; például:

BUDAPEST helyesen BUDAPEST

A modern szedésben megesik, hogy ezen kezdőbetűk a felső vonalon állanak egyformán, ilyenek a kezdőbetűk a DESSAUER ÉS MÁRKUS cég hirdetésének fősorában.

Mindenesetre kerülendő a furás-faragás, a mesterszedő legyen *szedő* és ne kovács, a mai divat feleslegessé teszi a keretdarabok, vonalak stb. rombolását; ma már szép az egyszerű is és úgy a kezdő, mint a haladó fontolja meg, hogy minél egyszerűbbet alkot, annál könnyebb a munkája és sokkal szebb ez, mint a mesterkélte eszközökkel elérni vélt diszes. Az egyszerű szedés hatásos volta kellőleg szembetűnik az ANGERER & GÖSCHL cég hirdetésében, melyben a sorok alá nyomott vörös vonalak képezik az egész dekorációt.

23. ábra

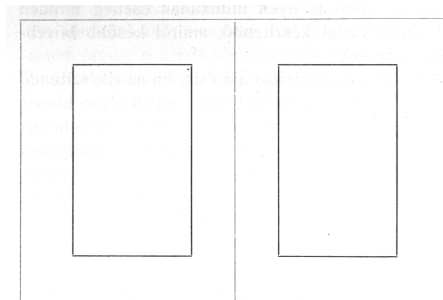
Egymásba reszelt betűk

Még a betűk és ékitmények megválogatásáról kell egyet-mást elmondani. Minden munka célja és időszerűsége is figyelembe veendő. Nézzünk elsőben a célt illetőleg példát: bizonyos visszataszító lenne, ha valami báli meghívó gyászt jelképező ábrával lenne diszítve; épp ilyen lenne az is, ha a tavaszt tárgyaló munkát téli hangulatot mutató ábra diszitené. Időszerűsége is így van; bántó lenne, ha például a renaissance-korszakot tárgyaló munka barokkszerű ékitményekkel diszítették, mert hiszen a barokk a renaissance után évszázadokkal következett; viszont helytelen lenne pl. olyan könyvben, mely a rokoko-stylt ismerteti, góthikus vagy hasonló diszek alkalmazása, mert a kettő közt sok idő fekszik.

Még csak a mesterszedő helyét illetőleg jegyzek meg itt egyet-mást. A mesterszedő helye legyen kényelmes, világos; szedőhajójának vízszintes fekvéséhez legyen alkalmas állványa, azonfelül legalább két szekrénynek egyidőben való feltehetőségéhez alkalmas helye. A mesterszedőnek pedig kötelessége e helyet tisztán tartani, még szedés közben is a sok heverő limlomtól óvni.

Ezek volnának általánosságban azon szabályok, mit a mesterszedőnek tudnia kell. Most pedig térjünk át a speciális mestermunkákra, noha e szó tág fogalmánál és a napjainkban tapasztalható bő, sőt mondhatni, nap-nap után bővülő munkakörnél fogva a mesterszedést egyes ágakra részletezni szinte lehetetlen. Mindazonáltal megkísértem a mesterszedés néhány ágazatát megismertetni és azokat a mindennapi életből vett gyakorlati példákkal érthetőbbé tenni.

Ismertessük meg elsőben is a modern és szabály-szerű *könyv készítési módját* azon pillanattól kezdve, mikor a tördelő (metteur-en-pages) a megszedett és kijavított hasábokat oldalakká való átalakítás (tördelés) végett megkapja. A munka különben már szintén ott kezdődik, mikor a kéziratot megkapjuk, mert itt is át kell azt tanulmányozni és csak úgy vázlatot készíteni, mint egyéb munkából, de nem kell az egész műből, hanem, elég vonalakkal megrajzolt négyszöggel jelezve, két szemben fekvő oldalt megrajzolni (24. ábra), t. i. két ilyen szemben fekvő oldal képez egészet, azaz ez adja a teljes képet, mert a könyv is így fekszik a szemlélő előtt. Ezzel már megállapítottuk az oldalak hozzávetőleges nagyságát, most már csak azt kell figyelembe venni, minő czélt szolgál a könyv, pl. ha az árjegyzék, vagy bizonyos árucikknek egyébként való reklámszerű ismertetése, úgy abban erősebb, kiemelkedőbb szavak, sorok szedendők, amennyiben tapasztalt dolog, hogy az ilyen csak futólag fekszik az olvasó előtt, annak áttekintésére hosszabb időt aligha szentel, így hát abban bizonyos dolgoknak első pillanatra fel kell tűnni, amiért is eleve meg kell határozni a feltüntetendő sorok és szavak betűfaját is. Miért is ilyen munkának esetleg minden oldaláról vázlat készítendő, amiről később bővebben lesz szó.

24. ábra

Könyvoldalak vázlatrajza, a finom vonal a papírt jelzi

Egész más elbírálás alá esik, ha az elkészítendő könyv regény, szakkönyv vagy egyéb olyan könyv, mely huzamos ideig van az olvasó kezében, azt sorról-sorra átolvassa. Minden könyv szépségének főszabálya az egyöntetűség, azaz ha a könyv mindvégig egy és ugyanazon betűvel van szedve. Tehát míg amabban a feltüntetendők ugyanazon betűfaj nagyobb fokozatából vagy pedig kövérebb minőségéből szedhetők, addig szépirodalmi munkáknál semmiféle feltüntetésnek helye nincs. Szépirodalmi művek mindvégig egyforma betűvel szedendők, még fejezetczimekhez is elegendő a kisebb-nagyobb – de nem túl nagy – verzálisok alkalmazása. Téves dolog regényekben, elbeszélésekben a kurziv- vagy kapitálchen-betűk alkalmazása, mert az olvasó az értelemről következtet, a nevek pedig amúgy is csak költöttek.

Hibás és határozottan elítélendő ama ujabban ismét több helyütt felmerült feltüntetési mód, hogy a szavakat ritkítják. Ezzel éppen nem válik ez feltűnőbbé és csak az olvasást nehezíti.

Szakkönyveknél és hasonló műveknél a nevek kapitálchennel, a szembetűnőbb dolgok pedig kurzivval szedendők, mert ezek ilyen műben már fontosabb hivatással bírnak. Fejezetek elválasztása minden esetben lehet erősebb, mert itt bizonyos esemény, tárgy leírása fejeződik be és az olvasót figyelmezteti arra, hogy újabb fejlemény következik, tehát itt a szem, a gondolat pihenjen meg.

Már itt szükségesnek látom megjegyezni, hogy a könyvnek minden oldala a könyv szélével párhuzamosan futó zárt négyszöget képezzen. Hogy ez a fejezet kezdő és befejező oldalán miként érhető el, a későbbiek folyamán lesz ismertetve.

Minden könyvoldal a fennebb ismertetett módon megállapított alakzaton belül mindig bizonyos számú sort tartalmazzon, tehát nem szabad az oldalon semmit sem beosztani, hanem ha netán szükséges lenne, a rövidebb kimenet-sorokat az előző sorok szóközei összébbvonása által megszüntetni, vagy pedig a telt soru kimenetekből az előző két-három sor szóközeinek mérsékelt beosztása által rövidebb – azonban a szabályoknak megfelelően – a bekezdésnél valamivel szélesebb kimenetsort szaporítunk. Ismert dolog, hogy az oldalaknak kimenetsorral, fattyusorral kezdődni nem szabad.

Az oldalak számozása kétféle módon történik: lehet az egyszerűen folytatólag számozva vagy pedig az oldal fején a könyvczim, az író neve és a fejezetek, czime minden oldal fején megismételtetik; ez az élő oldalczim, amaz pedig az oldalszám.

A fennebb vázolt négyszögesítésre való törekvésben ha az oldalszámot a szöveg betűfajánál valamivel kisebb számmal egyszerűen a könyvoldal jobb és bal (páros oldalnál bal, páratlan-nál jobb) szélére vagy pedig minus közt középre szedjük, ez esetben úgy tekintjük, mintha az nem lenne és így az oldal sorai a kívánt négyszöget megadják. Lehet azonban az oldalszámot is vonalakkal vagy ékitményekkel kiegészítve teljes sorrá alakítani. Ez esetben ezek az oldal soraihoz közelebb állanak és ezek a négyszögbe szintén belevonatnak.

Az élő oldalczimek alkalmazása igen sokféle. Lehet azokat úgy alkalmazni, hogy a páros oldalon a szerző neve, a páratlanon a mű czime legyen:

2	<i>Arany János</i>	<i>Buda halála</i>	3
---	--------------------	--------------------	---

vagy pedig úgy, hogy minden oldalon a szerző neve és a czim is rajta legyen:

2	<i>Arany János: Buda halála</i>	<i>Arany János: Buda halála</i>	3
---	---------------------------------	---------------------------------	---

Sok esetben vita tárgyát képezte, alkalmaztassék-e az élő oldalczim alá vonal vagy nem. A modern könyvdekoráció szabálya az, hogy ha az élő oldalczim sorpótlókkal nincs teljes sorrá kiegészítve, úgy okvetlen alkalmaztassék vagy vonal, vagy könnyebb, a betűfajnak megfelelő sor-ékitmény, mert az élő oldalczim a négyszögesítésbe mindig bevonandó, az pedig csak így érhető el. Ha az élő oldalczim sorpótlókkal telt sorrá alakított, nem szabad többé az oldalszámozást fent elhelyezni, mert az csak zavarólag hatna, hanem legczélszerűbb ezt az alsó sarkon elhelyezni, hasonlókép a párost balról, a páratlant jobbról. Ez esetben szintén a négyszögön kívül esik.

Meg kell még jegyezni a minden iv első oldalán alkalmazandó normát. Ez az első oldal balsarkában a szerző nevét és a mű czimét tartalmazza, soha nagyobb betűfok, mint nonpareille ne legyen, inkább ha lehet, legyen kisebb; természetesen ugyanazon betűfajból, mint a szöveg, mert a szép könyv legfőbb feltétele, hogy az mindvégig *egyfajta betűvel legyen szedve*. Ugyancsak az iv első oldalán, jobb sarkában van az ivjel (signatura) és a harmadik oldalon ugyanott az ivjel csillaggal. Ezek a könyvkötőnek szolgálnak utbaigazításul.

Még csak a jegyzetéről annyit, hogy ezek az oldal alsó részére szintén azon betűfaj petit-jével, ha a szöveg is ebből lenne, nonpareillejével szedendők, a szövegtől vonalkával vagy üres sorral választandók el. A csillagokhoz a zárjel alkalmazása felesleges, elegendő a csillag: * ** ***. Ha ennél több jegyzet fordulna elő, úgy a szövegben, mint alul a jegyzetnél felső törtszámok szedendők így: ^{1 2 3}.

Lássuk még az illusztrált művek előállítását.¹

A fotomechanikai eljárások nap-nap után való haladása, tökéletesítése, lehetővé tette a könyveknek illusztrációkkal (ábrákkal) való dúsabb diszitését, tetszetősbé tevését, a szövegrészek könnyebben átérthető megmagyarázását az ábrákon bemutatott tárgyak, események által.

A könyvek illusztrálásának története visszanyulik abba az időbe, mikor azok még kézzel irattak, a hozzávaló ábrák – esetleg több színben is – direkt a könyvbe szintén kézzel készítették.

GUTENBERG találmánya a sokszorosítás mechanikai eljárását lehetővé tévén, gondoskodni kellett az elhelyezendő szövegmagyarázó vagy diszitó ábrák előállításának mikéntjéről is. E célra legalkalmasabbnak látszott a már akkor a tökéletesség bizonyos fokán levő fametszés, mely évszázados múlt után uralmát – újabb időkben támadt számos versenytársával szemben – fentartotta.

Különösen a fényképszet feltalálása után akadt a fametszésnek (xylographia) ebben hatalmas versenytársa, azonban teljesen kiszorítani nem tudta és aligha fogja valaha is.

A fametszés és fotomechanika (cinkográfia, autotypia) után galvanoplasztikai úton vagy tömöntéssel, már csak amazokról nyert ábrákat (cliché) ismerünk. Megjegyzendő, hogy a fotomechanikai eljárásoknak – az eredményt többé-kevésbé befolyásoló – számos módja van.

A múlt században beállott művészi és műipari stílusfejlődés a nyomdászatban is hatalmas hullámokat vert. Nemcsak a mestermunkák eddigi merev, erősen sablonszerű külsejét gyurta át művésziesebbé, céljának inkább megfelelőbbé, hanem a könyvkiállítás terén is hatalmas reformokat szült. A könyveket – e művészies cél tudatában – modernné, diszesebbé, hogy, úgy mondjam, kedvesebbé tette.

Ezeknek tudatában az illusztrációs mű tördelője ma már nem elégedhet meg az ábrák sablonszerű elhelyezésével, hanem törekednie kell azokat célszerűen, a szöveg megfelelő helyén elhelyezni, sulyt fektetvén arra, hogy azok a szöveggel kontaktusban álljanak, a papír sík felületén – egyetemben a betűkkel – *dekoratív hatást gyakoroljanak*.

Tudvalevőleg a könyvkészítésben is érvényesülő és helytelenül *modern irány*-nak nevezett újabb stílus formái – megfelelően a papír négyszögletes formáinak, – feltételezik, hogy a benyomott felület szélei minden oldalról parallel fussanak a papír széleivel, úgy hogy a benyomott felület mintegy zárt négyszöget képezzen.

Már most ennyi alapismerettel, némi izléssel és megfelelő tudással neki foghatunk a mű tördelésének. Természetes dolog, hogy ez igen lelkiismeretes munkát igényel, nemcsak a tördelő által az ábrák mellé elhelyezett, keskenyebbre alakítandó sorok, hanem az ábráknak ugyancsak pontos kizárása miatt is, mert hanyag munka esetén a nyomásnál a gyakori piszkolódás (spiess) igen sok kellemetlenséget okoz.

Mielőtt még szorosabban vett tárgyunkra áttérnénk, még kell azt tudnunk, minő cél szolgál az illusztráció? A felelet könnyű. Az illusztráció a szövegrész magyarázatára, könnyebb megérthetésére szolgál; mert míg a szöveg az eseményeket, tárgyakat rövidebben, vagy hosszabban körülírva állítja lelki szemeink elé, addig az ábra azt megeleveníti, pozitív alakban, a lehető hű eredeti alakjában mutatja meg testi szemeinknek. Tehát képletesen szólva: a szöveg körülírt rajz, az ábra pedig néma írás.

Sok esetben azonban nem a szövegrész magyarázatára, hanem annak diszesebbé tételére szolgál az, így pl. a fejléc, a záródisz.

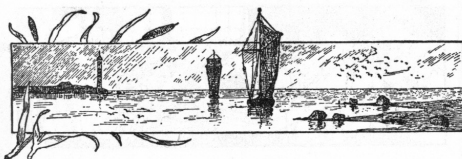
¹ Az itt következő rész a Könyvnyomdászok Szakköre által az Ács Mihály-alapból pályadíjazott cikkem, a *Grafikai Szemle* 1903. januári és februári számából van átvéve.

Már most áttérhetünk munkánkra. Vegyük példának, hogy az valamely pazarul diszitett regény.

Feleslegesnek hiszem szélességről, magasságról írni, nemcsak azért, mert ez – különösen a modern iránynál – folyton változó, hanem azért is, mert ez már eléggé ismeretes. Csak annyit tartok szükségesnek megjegyezni, hogy a modern könyveknél a nagy szélek (margo) divatosak, mert ez a szemre kellemesebben hat, mint a papíron aránytalanul elnyújtott sorok.

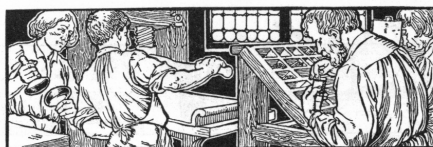
A legelső ábra, amelyet el kell helyoznünk: *a fejléc*.

Ha a fejléc nem direkt a könyvhöz van készítve, minden körülmények között olyan alkalmazunk, mely fennebb vázolt azon céljt juttassa érvényre, hogy a könyv benyomott oldalainak széle parallel fusson a papír szélével, tehát ne legyen az középben kiemelkedő, csucsban végződő stb. (25. ábra), hanem legalább felső részeiben e céltnak megfelelő (26. ábra). Különösen szedett fejlécczel könnyű e szabályt betartani.

25. ábra

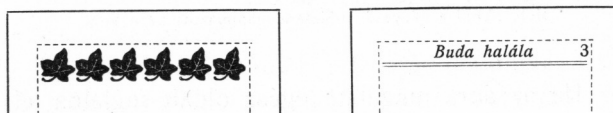
Négyszögesítéshez alkalmatlan fejléc

26. ábra

Alkalmos fejléc a Rudhard-féle betüöntődeből

A fejléc kezdésével is igen sok visszaélés történik; így némelyek biztosító sort (Anschlag) tesznek eléje, mások nem. A fejléc mindenkor ott kezdődjék, hol az oldal első sora; ha az oldalszám (pagina) u. n. élő oldalczim, akkor azzal egy sorban (27. ábra), ha nem élő oldalczimekkel van a könyv készítve, akkor a fejléc felső határvonalának a szöveges, azaz egész oldal első sorának felső vonalával kell egy sorban állani, tehát ürpótlókkal (Steg) annyit eléje rakni, mint amennyit az oldalszám kitesz; pl. ha az oldalszám magassága két cicero, ez esetben a fejlécet két cicero biztosító sor előzi meg, leszámítandó azonban ebből az ábrán esetleg mutatkozó üresség (Abstand). Ez azért van így, mert a négyszögesítésre való törekvésnél a holt pagina – legyen az oldalt vagy középütt – számításon kívül esik, mint ez már fennebb említve volt.

27. ábra

Szabályos fejléc-kezdés

Igen sokan zavarban vannak az iránt, mennyi ürességet hagyjanak az ilyen kezdő oldalakon. Habár ez szorososan nem ide tartozó, mégis szükségesnek látom megemlíteni. A kezdő oldalon a szövegrész az oldal kétharmadát foglalja el, a többit pedig a behuzás a fejlécczel együtt. Nem helyesek tehát a csekély ürességgel, majd közvetlen a fejléc alatt kezdődő oldalak, nem pedig azért, mert a modern irány mindenben a könnyítést keresvén, a szemnek jól eső pihenőként sok ürességet, levegőt alkalmaz, amely törekvést könyvmunkáknál leginkább itt érhetjük el. (Erről még később lesz szó.)

Nem rossz és ha tehetjük, alkalmazzuk, hogy a fejezetek czimeit helyezzük el a fejlécben, de fenti szabály még ez esetben is betartandó.

A fejléc után a *kezdőbetű* (inicziál) következik. Ám ritkább esetben képez a szöveghez való rajzot, mégis – még azon esetben is, ha nagyobb diszbetűt veszünk e célra – bátran az illusztrációs mű tördelőjének munkájához számítható. E keretben annyival is inkább felvehető, mert célja az illusztráció céljával azonos: az egyhangu szövegbetűk diszítése, élénkítése.

A kezdőbetűk alkalmazásánál igen-igen sok hibával találkozunk. Nem ritka az olyan alkalmazás, midőn a kezdőbetű teljesen a szöveg határain kívül van az oldal első sorához zárva. (28. ábra.) Hibás – különösen a mai négyszögesítésre való törekvésben – az is, midőn a kezdőbetű alsó vonala a szöveg első sorának alsó vonalával áll egy vonalban (29. ábra), hanem az a helyes, midőn a kezdőbetű és az első sornak felső vonala áll egy vonalban, az első sor egészen, vagy a mennyire csak lehetséges, a kezdőbetű mellé van zárva, míg a többi, még a kezdőbetű közelébe jutó első néhány sor, valamivel távolabb ettől (30. ábra).

A fenti szabályt sok esetben úgy is elérhetjük, ha a fejezetczimet a kezdőbetűbe belevonjuk, vagy pedig a felső rajzvonalat a kezdőbetű rajzának megfelelő diszitó anyaggal pótoljuk.

Fontos dolog és már előzőleg kellett volna említenem, hogy amennyiben a betűfaj megválasztása a tördelőn mulik, mindig az ábrák rajzainak megfelelő stílusú és rajzu betűt válasszon.

A szöveg között alkalmazott ábrák elhelyezésénél főszabály, hogy azok mindenkor a vonatkozó szövegrész közelébe jussanak, eléggé szembeütő helyen legyenek, a nélkül hogy tulságosan kirívó elhelyezésükkel a szövegrészt elnyomják. Helytelen ama többszörösen tapasztalt elhelyezés, hogy az ábra megelőzi a rávonatkozó szöveget; mert így csak megnehezítik az olvasást. Az ábra mindenkor a magyarázó szöveg után következzen.

A screenshot of a text block with a large initial 'M' at the start of the first line. The text is: "Már az élet sem tud semmi szépet produkálni. Csupa sikkasztás és házasságtörés, meg mit tudom én mi. Csupa merő darócz. Ebből bi-".

28. ábra

Helytelenül a négyszög oldalára alkalmazott kezdőbetű

Ha az ábra magában egész oldalt foglalna el, legcélszerűbb az idevonatkozó szöveg után következő páratlan oldalon elhelyezni.

A screenshot of a text block with a large initial 'M' at the start of the first line. The text is: "Már az élet sem tud semmi szépet produkálni. Csupa sikkasztás és házasságtörés, meg mit tudom én mi. Ebből bizony nem igen".

29. ábra

Helytelenül alkalmazott kezdőbetű

Ha az ábra a szedett oldalnál nagyobb, oldalszám és biztosító sor elhagyandó, ha kisebb, okvetlen alkalmazandó. Nagyon szemetbántó az, ha ilyen – a szedett oldalnál valamivel kisebb ábránál – alul-fölül egy-két sor fityeg; sokkal szebb és jobb, ha ezeknek helye üresen marad.

Hibás dolog, bármilyen nagyságu ábrát, ha annak háttere elfutó, vonallal vagy diszítéssel határolni (31. ábra); ugyancsak hibás ilyen esetben szöveget közvetlen mellette alkalmazni, mert elvész a rajzoló művész által elérni törekedett azon hatás, hogy az ábra háttere a papír felületén elfut, mintegy a végtelenségben vész el. Nagy ürességet kell az ábra mellett alkalmazni már csak azért is, mert – mint már említve van – a modern irány a szemeknek kedvezvén, sok üres teret alkalmaz.

Már az élet sem tud semmi szépet produkálni. Csupa sikkasztás és házasságtörés, meg mit tudom én mi. Csupa merő darócz.

30. ábra

Helyesen alkalmazott kezdőbetű

Ha az ábra kisebb a könyv oldalánál, akkor az úgy helyezendő el, a mint annak természete, azaz rajza megkivánja; azaz a rajz szerint vagy elől, oldalt, középütt stb.

Igen czélszerű mód az összhatás tanulmányozására, hogy egy ábra nélküli oldal levonatára az ábrák levonatait úgy ragasztjuk fel, a hogy azt elhelyezni kívánjuk, mert így, ha a kívánt hatással nem vagyunk megelégedve, könnyen változtathatunk.

31. ábra

Hibásan bekerített ábra

Azon ábrák, melyek nem a szöveg soraival párhuzamosan, hanem – nagyságuk miatt – a könyvoldal hosszúságában helyezendők el, mindenkor felső részükkel befelé, azaz fejjel a könyv háta felé álljanak.

Ujabban próbálkoznak, ilyen esetben a páros oldalon levő ábrát úgy elhelyezni, hogy felső széle kifelé legyen, illeténcép a két kép egyforma állásba jutván egymás alá, nem kell a könyvet forgatni.

Az ábra alatt alkalmazandó rövid magyarázó szöveg mindig a könyv betűfajánál két, de legalább egy fokkal kisebb legyen. Így ha a könyv szövegbetűje cicero, akkor a magyarázó sor ugyanazon betűfaj petijtével, ha pedig a könyv garmondból van szedve, úgy ez nonpareille legyen. Olyan sorok, melyek személyek tulajdonneveit tartalmazzák, hiven a szöveghez, kapitálchennel szedendők.

Egyes befejezett ábrák mindig a könyvoldal közepénél valamivel magasabban helyezendők el, azaz az ábra fölött mindenkor két-három sorral kevesebb legyen, mint az ábra alatt, mert vízszintesen szaladó soroknál az optikai csalódás révén így látszik közepén levőnek. Itt is figyelembe veendő – és az ábrák elhelyezésénél mindenkor – a meglehetősen nagy üresség alkalmazása.

Az ábrák mellé tördelendő sorok okvetlen a sorzóban (winkel) zárandók át a legfigyelmesebben, mert a hanyagul kizárt sorok igen sok kellemetlenséget okoznak a nyomásnál.

Az ábrák mindenkor bizonyos számú soroknak megfelelő magasságra zárandók ki, mert csak így érjük el a kívánt soregyent, azaz az egymásra nyomott oldalak sorai csak így fogják egymást fedni (sorregiszter).

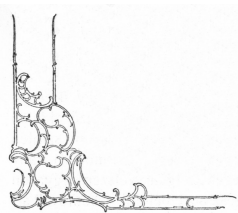
Az ábrák kizárása a lehetőségig legkevesebb kizáró anyag alkalmazásával úgy történjék, hogy a körülötte lévő kizáró anyag a szövegsorokkal egyetemben a legpontosabban záródjék, míg az ábra valamivel lazábban álljon. Ugyanis a kizáró anyag felemelkedése így kellőképpen meggátoltatván, az ábrát a hengerek nem olyan könnyen rántják fel.

Mikor egy oldalon több ábra elhelyezéséről van szó, akkor azok – tekintettel a már előzőleg említett azon czélra, hogy elhelyezésük úgy történjék, hogy a szöveg könnyű olvashatóságát ne gátolják, – lehetőleg elszórtan helyezendők el. Kivételt képez azon eset, ha két vagy több ábra összehasonlítás miatt van alkalmazva, ez esetben lehetőleg egymás közelébe helyezendők el.

Ilyen ábracsoportosításokra a mai modern irány nagymérvű szabadsága és az illusztrációk sokoldalúsága mellett tanácsot adni vagy szabályt felállítani lehetetlen. Utmutatásul csak annyi szolgáljon, hogy páros ábrák összenézzenek; hogy közvetlen a holt vagy élő oldalczim után ábra ne következzen, hanem legalább négy-öt sor legyen az ábra fölött, ugyanugy alul is. Kivételt képeznek azon ábrák, melyek természetüknél vagy rajzuknál fogva a szöveg szélén vagy sarkain való alkalmazást teszik szükségessé (32. és 33. ábra). Mérvadó még az is, hogy több ábrának egy oldalon való alkalmazásánál ne legyen mind a középre, jobb vagy baloldalra zárva, hanem vegyesen, mert így a szemnek sokkal tetszetősebb.

32. ábra
Oldalt zárt ábra

33. ábra
Sarokba zárt ábra

Még az ilyen ábracsoportosításoknál is megtartandó azon szabály, hogy felül kevesebb sor legyen, mint alul; hozzáfűzve még azt, hogy az ábracsoportok közt okvetlen – a helynek megfelelően – néhány telt sor is alkalmazandó.

Hasábolt szedéseknél az ábra alkalmazásakor tekintetbe veendő a hasábok folytatódása, de teljes szélességű szedésnél sem szabad az ábrákat vagy sorokat úgy elhelyezni, hogy a szöveg olvasásának folytonosságában a legkisebb kétség vagy nehézség merülne fel.

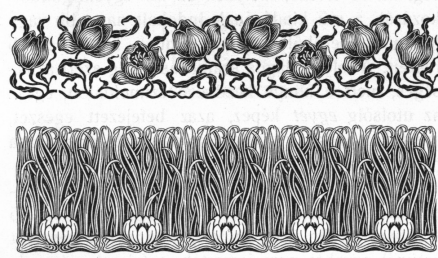
Okvetlen úgy helyezendők el az ábrák, hogy azok lehetőleg csakis a papir egyik oldalára nyomattassanak (Schöndruck), mert az ábrák jóval erősebb nyomást és több festéket igényelvé, a papir áttetszőségénél fogva az egymásra nyomott ábrák zavarólag hatnak.

Sok helyt szokásban van, hogy az ábrák külön nyomattatnak, czélszerű ez nemcsak a most említett okból, hanem a könnyebb és szebb nyomás elérhetése végett is, amit később fogunk ismertetni.

Természetes dolog az, hogy ha olyan ábrát kapunk, mely a könyvnek nemcsak oldalánál, hanem papírjánál is nagyobb, ez az iv közepén, pl. 16-od rétnél a 8–9. oldalon helyezendők el, mert máshelyt nyomni alig lehet, hacsak mint külön melléklet nem lesz a könyvnek illető helyére beragasztva.

Illusztrációs munkáknál befejezésül rendszerint az egyes fejezetekhez is a szöveg értelmének megfelelő, művészi kezekből származó *záródíszek* – „Cul de Lampe”-nak nevezve – készülnek. De ha „Cul de Lampe” nem is áll a tördelő rendelkezésére, akkor is lehetőleg valami alkalmas díszítő ábrával (vignette) vagy körzettel igyekeznek a fejezetnek művészi befejezést adni.

A régi irányban a záródísz a szöveget mintegy csucsban fejezte be, míg ellenben a mai modern irányban a már sokszor vázolt négyszögesítésre való törekvésnek – azaz, hogy a kezdő és végző oldalak szintugy, mint az egész oldalak, tömör négyszöget képezzenek – ebben is mutatkozni kell, miért is, ha csak lehetséges, azaz, hogy ha az alkalmazandó záródísz rajza ezt megengedi, mindig az oldal biztosító sort (anschlag) megelőző utolsó sorát képezze. Az esetleges nagy üresség, amely ez esetben támad, hogy a befejező oldalon kevés a szövegsor, nem akadály, azon szintén már többször említett okból, hogy a modern irány szereti az üres térségeket. Igen célszerű egyazon ékitménydarabok egész sort betöltő hasonló alkalmazása is (34. ábra).

34. ábra

Modern ékitményekből alkotott záródísz-sorok

Ezek volnának az illusztrációs mű tördelőjének dolgai. Ha a már fennebb ismertetett és még majd megemlítendő célból az ábrák nem nyomtatnának együtt a szövegrészszel, a levont és ugy házilag, mint a szerzőtől már kijavított szedésből kiveszi az ábrákat, pontosan kitölti helyüket és – mint a többszínű nyomásnál szokásos – az ábrákat a megfelelő helyre pontosan kizárva, még egy nyomóformát készít.

Illusztrációs műnek tekintendő még a kereskedelmi és egyéb ilyenemű illusztrált árjegyzék is, de ez e kereten messze kívül esik, közelebb állván a mesterszedéshez, mennyiben ugyanis mindenik oldalról külön vázlat készítendő.

Illusztrált folyóiratok, tudományos és egyéb művek tördelése a fennebb ismertettekkel teljesen azonos.

Habár az eddig elmondottak a mesterszedőnek nem szorosan vett teendői, mégis fontos azoknak megismerése, mert a továbbiaknak alapját képezik.

A mesterszedésnek első lépése a czimszedés. Könyveknél különféle czimeket látunk, az első a *szenczim* (Schmutztitel), mely az ezt követő *főczimet* van hivatva a szentytől védeni, ezután az *ajánló czim* (dedicatio) következik, melyen a szerző művét tiszteletből valakinek felajánlja, majd a *fejezetczimek* következnek, melyek a fejezetnek tartalmát mutatják rövid sorban.

Mielőtt a czimszedésre áttérnénk, még néhány sorban a tulajdonképeni könyvkészítésnél kell időznünk; és pedig lássuk csak az *előszót*. Sokhelyt szokás nemcsak az, hogy az előszót másféle betűkből szedik, hanem az is, hogy a könyv ezen részét római számmal jelölik. Hibás mindkét dolog, még pedig azért, mert az előszó ugyanolyan része a könyvnek, mint egyéb; legalább is szerénytelenség, ha az előszó, melyben az író egyéni gondolkozását, a mű kiadásának indokait nagyobb vagy feltünőbb betűből szedeti, mint a könyv egyéb részeit. A folytatólagos számozás pedig azért szükséges, mert a könyv kezdve a czimoldalon, egész az utolsóig *egyed* képez, azaz befejezett egészet, így tehát annak különféle módon való számozása helytelen.

Most már áttérve a czimszedésre, lássuk először a fejezetczimeket. A könyvnyomtatás bölcső korában, midőn még egyféle, a könyvhöz használt betűnél egyebet nem ismertek, a fejezet czime is ugyanazon betűből szedetett és hiven a kézzel írott könyveknél követett eljárással, veressel nyomtatott. A fejezetczimek azon időben a fejezet tartalmának hosszú körmondatokban megszerkesztett kivonatai voltak, így némileg indokolt is volt azokat így készíteni.

WILLIAM MORRIS, a könyvkészítésnek fennebb ismertett reformátora, mindenben a régiek nyomán haladván, ezt is utánozta, ugyszintén azt is, hogy elhagyva a kimeneteket, azokat csak egy-egy, a betűk styljeinek megfelelő keretdarabkával jelezte. Tagadhatatlan, az ilyen tömör, semmivel meg nem szakított oldalakban – mert még a fejezetek is egészen fenn kezdődtek – van valami megkapó szépség, de célszerűség aligha. Az írásjelek, a bekezdések és kimenetek, a fejezetek, a gondolatnak, az olvasásnak kisebb-nagyobb szünete, melyre az írónak és az olvasónak nagy szüksége van az ideges kapkodásnak, a gyorsaságnak mai korában.

Ma már a fejezetczim rövid sorból, szóból áll és egyedüli szabálya az, hogy a könyvoldal négyszögesítésére való törekvésünket ne gátolja. Azért – mint már fennebb említve van – némelykor a fejléczbe szedik, habár azon esetben, midőn szabályos fejlécz előzi meg, a középre zárva sem befolyásolja a négyszöget. Ha alczimek is vannak, akkor már igyekezzünk a sorokat egyenlősíteni, így:

– ELSŐ FEJEZET –
A HAMIS TANUK.
& SIMON MESTER &

A fejezetczimek különleges elhelyezésével is, így pl. minden ékitmény nélkül az oldal legfelső részén, vagy a külső sarkán, hatást érhetünk el.

Miután a fejezetczimek kisebb-nagyobb verzálisokból szedetnek, célszerű azoknak betűnagyságát előre megállapítani, így mintánkon „Első fejezet a hamis tanuk”, a modern sorképzés szabályai szerint, habár két sorba szedtük is, de egy mondatot képezvén, egyforma betűkből szedetnek, a „Simon mester”, már csak alárendelt czim lévén, valamivel kisebbre szedendő. A beosztást illetőleg is megfigyelendő: miután mindhárom sor szorosban együvé tartozik, egymáshoz közelebb állítandó, azaz egyenlően osztandó be a sorok közé. A szöveg nem közvetlen e három czimsorhoz tartozván, már több osztandó be, de még mindig nem sok, körülbelül egy-két cicero, mert szöveg és czim közt mindig összefüggés van.

Egyébként ezen szabályokat a következő *czimszedésnél* bővebben megismerhetjük.

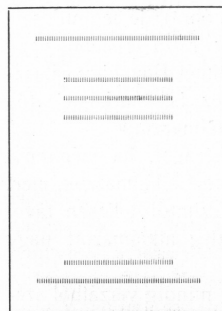
A czimszedésnél a munka szintén már a kéziratban kezdődik; már ott meg kell állapodnunk az együvé tartozandókban és mint már fennebb mondva volt, nem kell a czimsorokat keresnünk, hanem inkább a mondatoknak egyazon betűkkel egyformán zárt négyszögbe szedett sorokkal való csoportosítását. Itt is vázlat készitendő, még pedig a sorok csoportosítása egyszerű vonalakkal rajzolendő.

A négyszögesítésre vonatkozó törekvést itt legkönnyebb úgy elérni, ha az első és utolsó sort az oldal teljes szélességére szedjük.

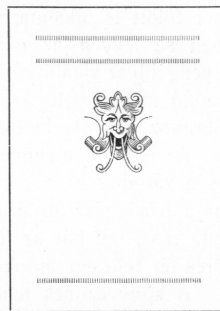
A csoportosítás körülbelül a következő lehet: első a főczim, mely ugyanazon betűfajnak nagyobb fokából alkalmaztatik (e könyv cziménél kétmittel) azután következik az alczim, a könyv irodalmi műfajának megnevezése, esetleg a szerző, fordító nevével egy csoportban, ha kell, a tulajdonnevek ugyanezen csoportban valamivel nagyobbra szedve. Ezen csoportot már nemcsak a kisebb betűfajjal különböztetjük meg a főszortól, hanem azzal is, hogy arányosítva az alakhoz, vagy az alkalmazandó ábrához, valamivel keskenyebbre szedjük, úgy, hogy e csoport magában is zárt négyszöget képezzen. Majd a záródísz következik, mely a signum (könyvkiadói jelvény) is lehet, azonban minden esetben sornak, vagy pedig ha nagyobb,

sorcsoporthoz számítottak (36. ábra). Ezután a kiadócég vagy a nyomtatócég következik, szintén egész sorra kiegészítve, hogy így az oldal szabályos négyszöget képezhessen.

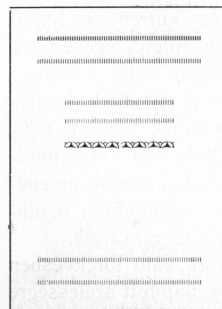
A beosztást illetően nézzük meg példának ugyancsak e könyv címét. A főcím és a mellékcímek között több osztandó be, mert mindegyik különálló dolog. A mellékcím sorai szorosan egymáshoz tartozó mondatot képezvén, sűrűn egymás mellé szedettek, a sorok között alig osztandó be több két-három tézónél. A záródísz az utolsó sortól ugyanolyan távolságra jut, mint a főcímtől, kivéve az esetben, ha netán ékítménysorral választjuk el (37. ábra), mely esetben az a sorcsoporthoz tartozó utolsó sor. Az ilyen sort lehet a sor fölött is alkalmazni (38. ábra), de semmi esetben se legyen az ékítmény rajza erősebb vagy gyengébb az alkalmazott betűknél. Ugyanígy választandó meg a betű az ábrához is, markáns, erős ábrához hasonló betűket alkalmazzunk.

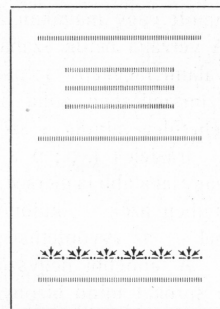
35. ábra

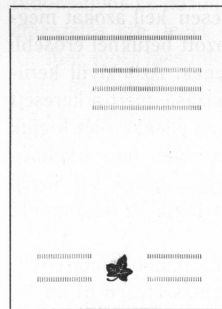
36. ábra

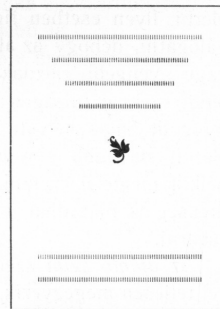
37. ábra

38. ábra

39. ábra

40. ábra

Modern címek sorcsoporthozítása és elhelyezése különféle változatban

Az oldalon megmaradó hézagot, ha mégannyi is, a záródísz és a címsor közt alkalmazzuk, mert ez a felső résztől, azaz a címtől teljesen távol álló rész, így hát az itt esetleg alkalmazott nagy üres tér teljesen indokolt.

A könyvcímek lehetőleg mindig verzálból szedendők, még pedig kivétel nélkül minden sor. Igen furcsán néz ki az, ha a sok verzál sor között imitt-amott vagy magában árván egy kurrent sor fityeg. A verzális betűk szabályos egyenletességében van valami megkapó szépség. Diszített

betűk a modern czimszedésben soha sem alkalmaztatnak, hanem lehetőleg mindig a szöveg betűinek nagyobb foka.

Írásjelek (. , ; :) a czimszedésben kerülendők, vagy legalább is mérsékelten alkalmazandók, amennyiben azok – különösen a nagyobbfoku betűknél – az egyöntetűséget igen megzavarják.

A fennebbi négyszögesítésre való törekvésben a sorokat mind bizonyos megállapított szélességre telten szedjük; e célra gyakran csak sorpótlókkal, e célra készített ékitménydarabkákkal tudjuk elérni. Ilyen esetben figyelmesen kell azokat megválogatni, nehogy az alkalmazott betűknél erősebb vagy gyengébb rajzuak legyenek. Azonkívül kerülendő ezeknek tulságos alkalmazása, mert a keresett nyugodt hatás helyett éppen az ellenkezőjét fogjuk elérni. Ha több sor minden ilyen mesterkéeltség nélkül megfelel célunknak, egyik-másik sor végén üresség is maradhat, ez nem fogja az összhangot zavarni.

Az *ajánló cím* szedése a fennebb ismertettekkel teljesen megegyezik, de természetesen itt annak neve szedendő nagyobb betűvel, akinek a könyv ajánlatott.

Ismerve a czimszedés szabályait, ezek minden munkánknál hasznunkra lesznek, mert minden modern munkánál a soresést hasonlóan alkalmazhatjuk. Lehet azonban a keskenyebb négyszögbe zárt sorokat oldalt is alkalmazni, mint ez az 39. ábrán van.

A czimszedésnek már nehezebb oldala a *könyv-boríték-cím*. Sok esetben ugyan a belső címet használják fel boríték-címmek is, de mindenkor könyvhát is lesz szedve. A könyv hátát, gerinczét, a kinyomott iverk összessége képezi és a könyvczim rövidített tartalma alkalmaztatik rajta.

A könyvboríték-cím legtöbbször diszesebben lesz szedve, esetleg több színben is nyomva, mennyiben a könyvnek köntösét képezvén, ajánlatos külsejűnek, érdeket keltőnek kell lenni, már csak azért is, mert a könyvkereskedő kirakatában van hivatva többi társai közt feltűnni. Valamivel szélesebbre és magasabbra készítendő, mint a könyv többi oldalai; amennyiben rendszerint színes borítékpapírra lesz nyomva, indokolt az erősebb betűk és ékitmények használata.

Nagy változatosságot lehet ebben a mesterszedőnek produkálni, a könyvboríték-cím egyike a legháladosabb munkáknak. A boríték-cím diszitése a szövegnek mindenkor megfelelő legyen; tudományos és hasonló munka egyszerűbb, regény, elbeszélés stb. lehet diszesebb is.

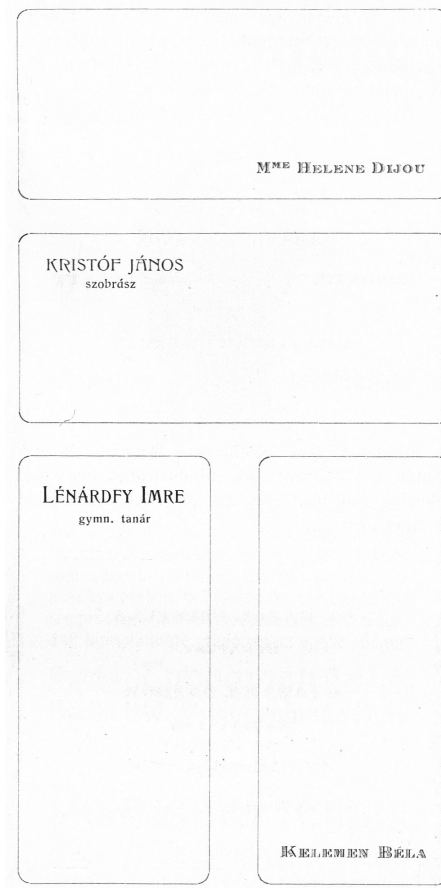
Már most lássunk egyéb a mesterszedés körébe vágó munkákat is. Idetartozik mindjárt a *névjegy*. Itt kell megemlítenem, hogy a könyvnyomtatónak ezen mestermunkák terén leg-erősebb versenytársa a SENEFELDER által feltalált könyomás, litográfia. A könyvnyomtatás mai haladott állapota mellett ez ugyan majdnem megfordítva van, azaz a könyvnyomtatás hódítja el a könyömónak mindig több és több munkáját. De a verseny kő- és könyvnyomtató között sok ideig tartott és az utóbbi kénytelen volt az előbbinek technikáját lehetőségig utánozni, hacsak nem akart a küzdőtérrel mint vesztes fél távozni.

A betüöntődék – a könyvnyomtató divatjának tulajdonképeni megteremtői – termékeikben ezen célra igyekeztek lehetőleg szolgálni. E törekvésnek következménye a ma még szélteben-hosszában erősen használt irott betűk, a rovátkákkal diszitett ugynevezett Mágna- és hasonló betűk. De mig az utóbbiak használata némileg mégis bevált a nyomtatásban, addig az irott betűk csakis a fennállott divathóbortnak köszönhetik létezésüket. Nemcsak a beszerzésük drága, hanem azon hátrányuk is van, hogy kevés használat után szép nyomás nem érhető el róluk. Amennyiben a névjegy rendszerint a megrendelő egyéni izlése szerint készül, alkalmazásuk nem kerülhető el.

A névjegyekhez sohasem szabad túl nagy betűket venni, sőt lehetőleg aprók szedendők, tekintve azonban, hogy mindenkor tulajdonnevek, okvetlen verzálból szedendők, kivéve ha

olyan betűt alkalmazunk, amelynek verzálisa erre nem alkalmas. Kurrent betűkkel szedhetők a foglalkozást stb. jelző alsó sorok, valamint a névjegy alsó sarkaiba szedett lakhely is. Ez a lakhely legfeljebb 5–6 milliméternyire álljon a papír szélétől.

Névjegyeknél a szöveg csekély volta miatt a szedésben nagyobb fényűzést kifejtteni nem lehet és nem is szabad, mert különösen itt érvényesül az, hogy legszebb az egyszerű; csupán a sorok elhelyezésében lehet némi változatosságot produkálni. Az 55. oldalon bemutatunk néhány ilyen különleges sorhelyezést.

41. ábra

Modern sorhelyezések a névjegyben

Magánszükséglet tárgyát képezik még a különféle családi értesítők, minő az eljegyzési értesítés, a lakodalmi meghívó, a keresztelőre való meghívó, a gyászjelentés stb.

Eljegyzési értesítés a papírt illetőleg kétféle van: lehet az kartonra nyomott eljegyzési kártya, vagy levélalakú papírra nyomott eljegyzési levél; szintén a névjegyhez hasonló betűkkel, mindig rendkívül nagy margókkal szedetik. Rendszeren a jegyespár nevét, lakhelyét, az eljegyzést, az eljegyzés idejét tartalmazzák ilyenformán:

ANTALFY GIZELLA

SIMÁNDI FERENCZ

SOBORSIN

KÖBÖLKUT

JEGYESEK

1903 JANUÁR HAVÁBAN

Mindig a menyasszony neve jön előbb és csak azután a vőlegényé; ha mindkettőnek más-más lakhelye van, úgy lehet azt közvetlen a név alatt is elhelyezni, így:

SZ. GÁBOR IZABELLA

BUDAPEST

GYARAKY SÁNDOR

MAROSUJVÁR

JEGYESEK

1902 SZEMPTEMBER HAVÁBAN

Ha a menyasszonynak és vőlegénynek ugyanazon lakhelye van, akkor nem kell ezt külön sorba szedni, hanem közvetlen a keltezés mellé, ezzel egy sorba. (A bemutatott rovátos betűk a Rudhard-féle betüöntőde Assurée- és Mágnaš-betűi.)

A mai modern, széles alakzatu papirokon lehet a neveket is a lakhelylyel együtt a jobb és bal sarokba elhelyezni, körülbelül így:

BÁN EMIL

ARAD

KISS OLGA

SIMÁND

JEGYESEK

1902 NOVEMBER HAVÁBAN

Természetes dolog, hogy a menyasszony és vőlegény neve lévén a fontosabb, ezek nagyobb betűvel szedetnek; másodsorban a lakhely jön valamivel kisebb betűvel, végül a „jegyesek” szó és a keltezés legkisebb betűkkel. A beosztást a bemutatott minták eléggé értelmezik.

A betüöntődék ujabban ilyen eljegyzési értesítőkhöz való diszitő-ábrákat hoznak forgalomba, melyeknek használata azonban mellőzendő, mennyiben az eljegyzési értesítő is csak úgy szép, ha egyszerű. Papirjában ma már, a papirgyárak által nap-nap után szaporított óriási választék következtében, rendkívüli fényűzés fejthető ki, de ennek megválasztása egyéni izlése és vagyoni állapota szerint a megrendelő dolga.

Hasonlóan van a *lakodalmi meghívóknál* is. Itt azonban a szedőnek már több szöveggel van dolga. Rendszerint a szülők hívják meg és itt is a menyasszony szüleit illeti az elsőbbség. Általában kétféle szövegezéssel szokott előfordulni, egyik mód, hogy mindkét fél a papír egy oldalán hív meg, körülbelül ilyenformán:

Arany András és neje

Jancsó Dénes és neje

*t. Czimet és kedves családját tiszteletteljesen meghívják
gyermeküknek*

Emilia és János

*egybekelési ünnepélyére, mely f. évi május 2-án d. e.
10 órakor fog az endrődi r. k. templomban megtartatni.*

Endrőd, 1903 ápril havában

Lehet ilyen alkalommal az aláírás alul is, ugyancsak akkor is, midőn a szöveg oly módon kívántatik, hogy a baloldalon a menyasszony szülei, jobboldalon pedig a vőlegény szülei eszközlik a meghívást, körülbelül így:

Özv. Joób Endréné tisztelettel meghívja
JULIA leányának

KISS ENDRE

urral f. évi junius hó 3-án

Özv. Kiss Lászlóné tisztelettel meghívja
ENDRE fiának

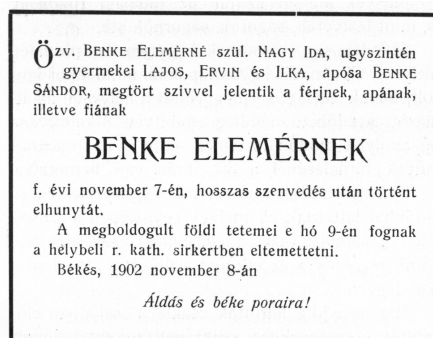
JOÓB JULIA

kisasszonnyal f. évi junius

Mindenesetben figyelemmel kell lenni a kiemelendőkre, mindegyiknél; akár fenn van, akár lenn mint aláírás, a szülők neve kevésbé lesz kiemelve; ha egy oldalon hív meg mindkét fél, menyasszony és vőlegény neve emelendő ki legjobban; ha két oldalon történik a meghívás, udvariasságból a meghívó fél családtagja – tehát egyik oldalon a menyasszony, a másik oldalon a vőlegény neve – kevésbé lesz kiemelve, míg a leendő új családtag neve leginkább kiemeltetik, mert az udvariasság ezt úgy kívánja.

Beosztást illetőleg bőségesek lehetünk, a czimsorok között lehet 1–2 cicerót beosztani, míg a folytatólagos sorok 2–3 térszóval ritkíthatók, illetéknép ellensúlyozván az ilyen munkáknál feltétlenül fontos nagy margót.

A családi eseményekben előforduló nyomtatvány még a *gyászjelentés*. Leghelyesebb ezek szövegét valamely könyvbetű garmond vagy cicero fokozatából szedni, az elhunyt nevét valamely nagyobb, kétciceros vagy kétmittel fokozat verzáljából, ha az elhunyt czime is fel van említve, ugyanazon betűfaj mital vagy tertia fokozatából veszszük. Az aláírásokat, illetve a gyászoló családtagok felsorolását kétféle módon lehet alkalmazni. Az első mód az (42. ábra), midőn közvetlen a gyászlap kezdetén a szövegben soroltatnak fel, mely esetben ugyanazon betű kapitälchenjével, esetleg verzáljával a legmegfelelőbb, ha azonban a betűfaj olyan, hogy a verzális alkalmaztatását kizárja, más módon, kurzívval vagy félkövérrel szedendők.

42. ábra

Gyászlap; a rokonság a szövegbe szedve

A másik mód, hogy a gyászlap alsó részén, mint aláírások szedetnek, mely esetben valamivel kisebb, de erősebb betűvel szedendők, mint a szöveg. A családi állapot megjelölésére szolgáló rövidítések, mint özv., szül., ugyanazon betűvel szedendők, mint a név, a rokonság megjelölése azonban kisebb, a szöveg nonpareille vagy petit betűivel.

Az aláírások sorrendjének megállapítása a rokonsági fok szerint történik. Első hely illeti a hátramaradt hitvestársat, miért is ez legfelül középre jó, ezután a lefelé menő rokonság következik, mint gyermekek, unokák stb., ezek után a felfelé menő rokonság, apa, anya, nagypapa, nagyanya, melyek a középső aláírás jobb és bal oldalán helyeztetnek el, amelyek alá jut azután az oldalági rokonság is, mint testvérek, sógorok, sógornők stb.

Szándékosan utolsónak hagytam az inicziálét, melynek alkalmazása gyászlapoknál mindenkor igazolt, annak tulságos rideg voltát a helyesen alkalmazott kezdőbetű némileg enyhítvén. Alkalmazása ugyanolyan módon történjék, mint ez az illusztrált művek tördelésénél a 30. ábrán van bemutatva.

Gyászjelentések rendszerint a gyászt jelképező ábrákkal láttatnak el, melyek egyszerűen a szöveg felett alkalmaztatnak. Figyelemmel csak arra kell lenni, hogy ezek az elhunyt vallásával összhangban legyenek.

Míg az eddig leírtak csakis a családban előforduló eseményekhez szükségelt nyomtatványok, addig a most következők inkább a kereskedelemben használatosak, amiért is ezeket merkantil-munkáknak neveznek.

Ezeknek legegyszerűbbje a *levélboriték*. Ez a megrendelőnek cégét és lakhelyét, néha foglalkozását és egyéb adatokat is tartalmazza; minden esetben mérséklendő a szöveg, mert a postai szabály az, hogy ezen szöveg a boriték egyharmad részénél több helyet nem foglalhat el, amire a szedőnek annyival is inkább figyelemmel kell lenni, mert a tipográfiai szabályok szerint még szűkebb térre szorítandó, körülbelül a papír negyed- vagy ötödrészére. Ugyancsak postai szabály, hogy pénzküldeményekhez használt boritékon pontozott vonalon kívül semmi egyébféle vonal nem alkalmazható, ami a boriték felmetszhetését akarja gátolni.

Kivittelt illetőleg kétféleképp készíthető; lehet a cég a boriték balsarkára szedve, vagy annak egész szélességében. Azonban mindenkor arra kell törekednünk, hogy már használtabb, erősebb betűket szedjünk, mert az enyvezés az újabb vagy gyenge betűket tönkretenné. Magánosoknak a nevét a boriték záró lapjára (Klappen) is szokták nyomni, apró verzál betűkkel. Ilyen esetben jobb betű is használható, mert a nyomás nem jut az enyvezett felületre. A levélboritékon a címzett nevének felírására szolgáló vonal mindég valamivel feljebb legyen a közepénél.

Ugyancsak kétféleképpen készül a *levélpapír* vagy *levélfej*, ugyanis sarokra, vagy a papír teljes szélességére. Alakra nézve a levélpapír kétféle negyedret (4°, quart) vagy nyolczadrét (8°, oktáv). Ennél már több szöveggel van a szedőnek dolga és így munkálkodásának szabadabb tere nyílik. A sarokba szedett levélfejnél a tulnagy betűk kerülendők, míg a papír teljes szélességére készülőnél valamivel nagyobb betűk használata indokolt.

Gyakoribb esetben a levélfejeknél ékitmény is alkalmazandó (43. és 45. ábra), ha több szöveggel van dolgunk, úgy könnyebb ékitmény között hosszabb, de keskeny oldalszekrénykében helyezzük el a szöveg egy részét, amit *levéllécznek* (Briefleisten) nevezünk. Levéllécz alkalmazásánál fontos, hogy ugyanazon betűfajokat alkalmazzuk, melyek a levélfejben dominálnak.

43. ábra

Díszített levélfej a papír egész szélességében

BÉKÉSI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

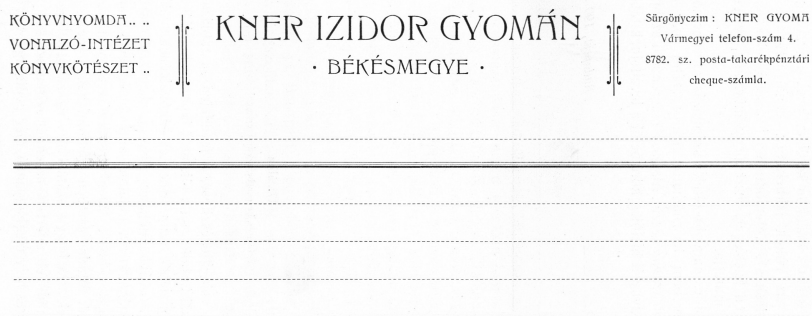
TÁVIRATCZIM TAKARÉK BÉKÉS

Giroconto az Osztrák-magyar banknál. Postatakarékpénztári cheque- és clearing-forgalom.

44. ábra

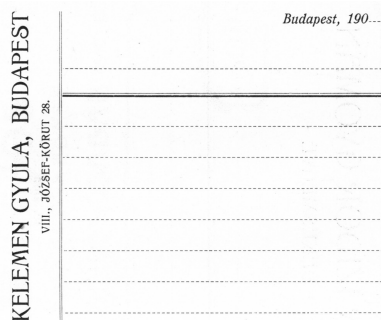
45. ábra

46. ábra

Értesítés a papír egész szélességében szedve

Kisebb levelezéseikhez, számláihoz a kereskedelmi világ *értesítéseket, memorandumot* használ. Rendszerint nyolczadrét-alak szélességében készül, még pedig szintén kétféle módon, ugyanis vagy úgy, hogy a cég a baloldalon keresztben áll, kelet s vonalak pedig szélességben (47. ábra), vagy pedig minden a papír szélességében (46. ábra). Mindenik alakjában felül a tulajdonképeni közlendők megírására szánt vonalakon kívül, a kelet után, címzettnek és ennek lakhelyének vonal hagyandó. Az „Értesítés”, „Memorandum” szavak alkalmazása igen felesleges, mert a nyomtatvány célját tisztán mutatja.

47. ábra

Értesítés keresztbe szedett céggel

Több és nagyobb tételek számlázására a memorandum nem használható, erre a célra már a nagyobb *számla* készül. Alakját a megrendelő szabja meg. Kivétel illetőleg körülbelül a levélfejen táblázattal való kiegészítése. A levélfejen és táblázaton kívül tartalmazza a főkönyvi lapszám beírására való vonalat, a címzettnek és lakhelyének való vonalat, továbbá néhány udvarias bevezető sort, amely néha külön oldalon, mint kísérlévél van nyomva, továbbá a számla rendezésére vonatkozó adatokat. Minden esetben gondolni kell a mesterszedőnek arra, hogy a számla törvényszabta bélyeggel látandó el, miért is az ennek felragasztásához szükséges hely meghagyandó, még pedig úgy, hogy a bélyeg alsó része a beirt számlatétel első sorával teljesen átirassék, mert a törvény azt így írja elő. Némelykor a számla szövegezése olyan, hogy a levélfej alkalmazása elesik, pl. itt:

SZÁMLA
HORVÁT ÉS HERCEG
divatáru-üzletéből
POZSONYBAN

.....
részére

A kereskedelmi világnak, különösen a mai fejlett postarendszer mellett kiválóan fontos reklámeszköze a *körlevél*. Ennek alakját általánosságban meghatározni nem lehet, mert a modern irányban már magában a papíralakzat megválasztásában is rendkívüliségeket keresünk, ezzel mintegy előre is lekötve annak figyelmét, akinek kezébe ez jut.

A körlevél részei: a levélfej, melynek készítési módját már fentebbről ismerjük; azután jön a keltezés, ami rendszerint – a körlevélnek nem naphoz való kötése miatt – a postabélyegre való hivatkozás, pl. Budapest, a postabélyeg kelte; ezután a megszólítás jön, ami fölött már sok vita folyt, vajjon annak alkalmazása miként helyesebb: úgy bekezdeni, mint a szöveg bekezdéseit? beljebb kezdeni, mint a szöveget és mennyivel? ugyanazon betűvel szedendő-e, mint a szöveg? vagy nagyobb betűvel? A modern irányban ezen vita tárgytalanná vált, mert a megszólítás, a szövegnél nagyobb betűvel szedve, úgy helyezendő el, hogy ez a négyszögletesre való törekvésünket elősegítse, így hát lehet azt egészen a sor elejére is szedni, esetleg a kelettel egy sorban, ezt a jobb, amazt pedig a bal oldalon elhelyezni, vagy lehet azt kezdőbetű-szerűen a szöveg első soraiban is elhelyezni.

Azon esetben, ha egyszerűen a szöveg fölé teszszük a megszólítást, a rendes bekezdésnél jóval beljebb kezdendő és a szövegnél nagyobb betűvel szedendő.

A megszólítás után a tulajdonképeni szöveg következik, melyeknél a fontosabb rész külön czimsorként kiemelendő. Ilyen körleveleknél óvakodjunk a tulságos sok külön sorba szedett czimektől, mert ez nemcsak a hatást rontja, hanem elősegíti azt is, hogy az olvasó a czimsorok által eléggé tájékozva érezvén magát, a szöveg többi részét el sem olvassa. Elegendő, ha a legfontosabb részt vesszük külön czimsorba, mint pl. cégalakulásnál a kereskedő, iparos vagy gyáros cége, lakváltásnál az új lakhely megjelölése. Egyebek mindig a szöveg folytatólagos soraiban emelendők ki mérsékeltten.

A szöveg után következik az aláírás, sok esetben a körlevél kibocsátójának facsimileje, azaz kézzel írott aláírásának a nyomtatás céljaira elkészített kliséje. Az aláírással is igyekezzünk mindenkor négyszögletesíteni.

A körlevelekhez veendő betűket illetőleg – úgy a körlevelek sokfélesége, valamint a betűöntődék által forgalomba hozott betűk nagy tömege miatt – szólni nem lehet, ezzel mindig a viszonyokhoz és az adott körülményekhez kell alkalmazkodnunk.

Igen kedvelt körlevelekhez az u. n. írógépbetű, mely – mint neve is mutatja – az írógépek betűit és az ezen gépekkel írott leveleket igyekszik utánozni. Ismert dolog ugyanis, hogy az olvasó a nyomtatott reklámot nem igen kedveli, bizonyos előítélettel veszi kezébe az ilyen reklámokat. Ezen okból az írógép-betűvel készülő körlevélnek azon illuziót kell kelteni, hogy az írógépen lett lekopogtatva, miért is helytelen, ha a megszólítást, vagy a feltüntetendő részeket másfajta betűvel szedjük, sőt hibás, ha az aláírást másféle betűfajból szedjük. Mindehhez elég – hiven a géppel írott levelekhez – ezen betűk verzálisa; az aláírásokhoz facsimile bátran használható, mert ez esetben úgy néz ki, mintha kézzel lenne aláírva. A sorok végén inkább üresség hagyandó, mintsem azok egyenlő szélességűekké erőltessenek; az írógépeken írott leveleknek is megvan ezen sajátosságuk.

A körleveleknek egy másik alakja az *előfizetési felhívás*, melyben a szerző könyvét kivonatossan ismerteti, hogy kiadandó munkájához előfizetőket szerezzen, amiért ahhoz gyűjtőívet csatol. Az előfizetési felhíváson a levélfejet a könyvczim csoportos elhelyezése helyettesíti.

Legtöbb fényüzést a kereskedelem és ipar a *cézgekártyán* fejt ki, mely az illető cégnek mintegy névjegye. Ez is háladatos munka, amennyiben pompa kifejtésére igen bő alkalom nyílik. Rendszerint kartonlapokra készül, melyeket a gyártás ma már tömémentelen változatban hoz forgalomba. A cézgekártyán a fősor a cég neve, kisebb czim a lakhely, meg a foglalkozás. (Mintául lásd a kék papírra ragasztott mellékletet.)

Szokásba jött ma már az *árjegyzékeknek* a legmesszebb menő pompával való kiállítása. Szükségessé teszi ezt azon körülmény, hogy a közönség nap-nap után igen sok ilyen reklámszerű nyomtatvánnyal lesz elhalmozva; hogy a köznapiaság keretén kívül essék, hogy a szemlélővel már első pillanatra megkedveltesék és annak megőrzésére ösztökélje, igyekeznek azt – esetleg tetemes költség árán is – a legdiszesebb köntösben, a legszebb kiállításban a közönség elé hozni.

Ezen munkánál a már fennebb ismertetteknek igen jó hasznát vesszük, amennyiben az árjegyzék nagyon közel áll a könyvkészítéshez és – mint már említve volt – többé-kevésbé illusztrált mű, ettől csak annyiban különbözik, hogy az ábrák elhelyezésével kezünk jobban meg van kötve.

Árjegyzékeknél igen célszerű minden oldalról a felragasztott ábrákkal vázlatot készíteni, kivéve azon esetet, midőn az árjegyzék az árucikkeknek és áraknak egyforma felsorolásából áll, mely esetben, épügy mint a könyvnél, elegendő két szemben levő oldalnak egyszerű vonalakkal való megrajzolása.

Az árjegyzék minden esetben élő oldalczimmal látandó el, mely oldalczimnek sorát a meglehetősen feltűnően szedett cég neve és lakhelye képezi, már csak azért is, hogy így a cég minden oldalon újból a szemlélő szeme elé kerül. Fontos ilyen élő oldalczim alkalmazása azért is, nehogy a versenytársak a kerülő uton megszerzett árjegyzéket saját céljaikra felhasználhassák. Azon okból, hogy esetleg ezen árjegyzék az oldalczim eltávolítása után hasonló visszaélésekre alkalmatlanná legyen, az árjegyzék-oldalakat be is szokták keríteni, mely célra legalkalmasabb a vonal pl. így:

HALÁSZ ISTVÁN GÉPGYÁRA BUDAPESTEN

Elővigyázatból néha minden oldalra színes alapnyomásként a cézget alkalmazzák.

Ha az árjegyzék oldalainak számozása ilyen bekerített oldalnál felül nem volna elhelyezhető, akkor alul alkalmazandó, de okvetlen a vonalon kívül, ettől egy-két tézönyire, középen.

Az árjegyzékeknél a feltüntetendő sorok okvetlen nagyobb, erősebb betűvel szedendők; felsorolásnál az árucikk (Schlagwort) félkövérből szedendő, a sűrűn előforduló rövidítések híven az általános szokásoknak alkalmazandók, pl. *m* (méter), *K* (korona), *f* (fillér). Megkülönböztetésül azon számoktól, melyek esetleg az árut jelzik, vagy a méreteket stb. mutatják, az árak a rendesnél kövérebb számokkal szedetnek.

Azon esetben, midőn egyszerű négyzetpontokkal történik a kipontozás, ezen pontok függélyes vonalban szorosán egymás alá esznek, így

Orsó-czérna, Clark-féle, 12 drb. **2.–**

Pamut, D. M. & Co., 1 doboz **3.50**

Igen célszerű azonban, ha a pontokat is szedjük, hogy két pontot szedjünk, nemcsak a munka külseje mutatósabb ezzel, hanem a nyomó munkáját is megkönnyítjük. A fennebbi sorok ez esetben így néznek ki:

Füge, pugliai, 100 kilogramm 24.–

Füge, hordónként 16.–

Legszebb és legczélszerűbb azonban a betüöntődék által a betütest négyzetére (Geviert) öntött ugynevezett háromvonalas pontok alkalmazása, a melyeket úgy szedünk, hogy minden második sor áll egymás alatt (geschränkt), így:

Ólompír, elsőrendű –.28

Ólompír, másodrendű –.22

Satinober 1.40

Az árjegyzéknek egyik rokonalakja a *prospektus*, mely körlevél alakjában, az árucikknek reklámszerű ismertetésével foglalkozik, miért is helyesen inkább reklám-körlevélnek nevezhető ez. Miután nem levélszerűen egyes személyek, hanem árjegyzékszerűen többeknek szól, kiállítása dusabb diszítésű, mint a körlevélé és inkább megközelíti az árjegyzéket. A Kner Izidor-féle több színben nyomott melléklet ilyen reklám-körlevél feje.

Körülbelül árjegyzéket képez a vendéglősöknek *étlapja* is, miért is ennek szedése azonos az árjegyzékével.

Több munkát igényelnek már az *értékpapírok*, minő a váltó, a részvény, kötvény, záloglevél, sorsjegy, néha a nyugta és utalvány. Ezek minden esetben legalább is annyi színezést igényelnek, hogy a szöveg alá alap lesz nyomva, miről a színes nyomásnál bővebben van szó. Szédését illetőleg megjegyzendő, hogy ezeknél a legtöbb és legkomplikáltabb diszítés megengedhető, mert ezzel – épúgy mint az alapszínezéssel – az utánzást megnehezítjük.

Igen diszes kivitelben készülnek rendszeren a *diszoklevelek*; minden esetben több színben, a legnagyobbszerű diszítéssel. Itt kiválóan fontos, hogy keret és szöveg összhangban álljon, a diszoklevél célja vagy a diszoklevél birtokosa kellő módon kitüntettessék.

A *báli meghívók* már nem kereskedelmi nyomtatványok, kiállításukra csin, illetőleg suly fektetendő. A mesterszedőnek igen háladatos tér, mert kevés diszító anyaggal, esetleg egy-két megfelelő diszító ábrával a legszebb hatást érheti el. Egyazon fajtu betük különféle fokainak használata a modern soresés szabályai szerint igen jó benyomást tesz (48. ábra).

MEGHIVÓ

A SÁROSPATAKI FŐISKOLÁN TANULÓ
BODROGKÖZI IFJUSÁG

ÁLTAL

1903. ÉVI JUNIUS HÓ 3-ÁN, SZERDÁN,
A PERBENYIKI NYESÉSBEN

TARTANDÓ

HANGVERSENYRE

BELÉPŐ-DÍJ: SZEMÉLYJEGY 2 KORONA,
CSALÁDJEGY 5 KORONA

KEZDÉTE D. U. 4 ÓRAKOR

A JÓVEDELEM A JÓTÉKONY NŐEGYLET ÁLTAL FEL-
ÁLLÍTTANDÓ NYÁRI GYERMEK-
MENHELY JÁVÁRA FORDÍTTATIK

FELELŐFIZETÉSEKET TEKINTETTEL A JÓ-
TÉKONY CÉLRA KÖSZÖNETTEL FOGAD
ÉS HIRLAPILING NYUGTÁZ A TULODLA-
LON LÉVŐ RENDEZŐSÉG

48. ábra

Meghívó modern kiállításban, eredetije két színben lett nyomva

A mulatságokhoz *belépő-jegyek* is szükségesek, melyek kisebb alakúak bár, mégis csinos kivitelben, izléseken készítendő; továbbá *tánczrendek*, melyek legtöbb esetben nem könyvnyomdai eljárás útján a legpompásabb kivitelben készülnek és csupán a táncsorozat lesz apró betűkkel benyomva.

Hangversenyekhez még *műsorra* is szükség van. Szintén igen diszesen készülő nyomtatványok, melyeknél, ha a ma irányadó négyszögesítést tekintetbe vesszük, legcélszerűbb azt úgy szedni, hogy a hangverseny pontjának címe kövérebb betűvel, a műfaj a rendes szövegbetűvel, szerző neve kurzívval, míg az előadóé kapitálchennel szedendő, így pl.:

1. **Tannhäuser.** Opera *Wagner Richard*-tól.

Énekli ZSIGMONDY IRÉN k. a., zongorán
kiséri ABLAKA GÉZA ur.

Minden pont első sora teljes szélességre szedendő, a következő sorok mérsékelten beljebb kezdendők.

Lehet úgy is készíteni, hogy az előadó előtt fenmaradó szöveg az árjegyzéknél említett módon kipontoztatik.

2. **Kakasülön.** Vig monolog, írta *Gabányi Á.*

Előadja KISS ENDRE ur.

Néha a pontozat címe nagyobb betűvel szedve külön sor, a többi apróbb betűvel alája jön, mely esetben azonban a pontozat sorszáma ugyancsak azon kisebb betűvel szedendő, mint a többi, pl. így:

8. A testgyakorlat mint életmentő

Élettani felolvasás a mindennapi életből. Írta *Pápay Endre* gymnasiumi tanár.
Felolvassa LIBÉNYI ENDRÉNÉ urnő.

Beosztást illetőleg megjegyzendő, hogy az egyes pontok sok üres helylyel választandók el egymástól, legalább is két-háromszor annyival, mint a sorközök ritkítása, tehát ha két térzővel ritkítunk, akkor a pontok körülbelül egy ciceróval választandók el egymástól.

Ennyiben leirtam néhány mestermunka készitési módját, mielőtt azonban tovább mennék, még néhány általános tudnivalóról kell említést tennem.

A betüöntödék napjainkban a diszitő ábrák – vignette – oly nagy tömegét hozzák piacra, hogy minden munkához alkalmas, igen hatásos diszitő anyag áll ezekkel rendelkezésünkre. Természetes dolog, hogy ilyen ábra mindenkor az alkalomnak és célnek megfelelően, a betük és ékitmények stylusához illően választandó meg. Ennek könnyü az alkalmazása és a munka kiállitását rendkívüli mérvben emeli, egyedüli hátránya, hogy nem sokszor alkalmazható, mert unottá válik; ugyanis alkalmazásával nagyobb mérvü változatosság nem érhető el.

Az ujabban forgalomba hozott modern betük legtöbbje a régi irott könyvek betüit utánozván, az ott divott összeirt betüket egybeöntött betükkal – ligaturákkal – igyekszik helyettesíteni, ilyen ligaturák a következők:

IT IO IA EU ER EN EI EK EI

Sajna, ezek nem a magyar nyelv sajátosságai szerint készültek, hanem inkább a német nyelvnek két betüből álló, azonban együtt kiejtett hangzóit, miért is ezeknek alkalmazása legfeljebb csak a németes tulajdonneveknél indokolt, egyebütt a magyaros munkákban nem.

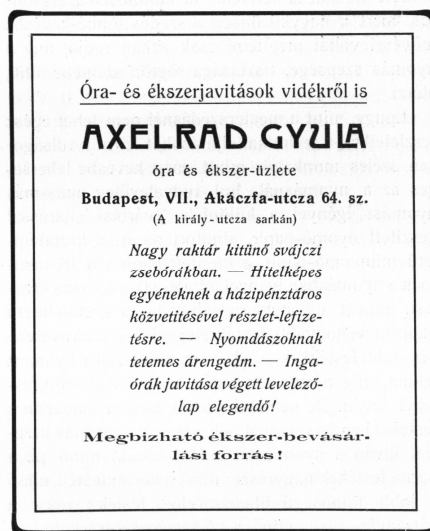
Ugyancsak a mesterszedő munkájába vág a *hirdetésszedés*, azonban itt már nemcsak időben van megkötve a szedő keze, amennyiben az ujság rövides megjelenési ideje a kidolgozásra kevés időt hagy, hanem az alakban is, mert az ujság hasábjainak szélességétől el nem térhet, magasságban pedig a megadott sormagasságot pontosan be kell tartani.

Hirdetésszedésnél a feltűnést kell keresni, hogy a hirdetés megkapó volta által az oldalon elhelyezett többi hirdetések közül kiváljon, hogy bizonyos kiemelkedőbb részletekkel az olvasó figyelmét az első pillanatra megkapja. E cél érdekében ma már sok esetben a művész irónjához fordulnak és gyakoriak ma már a művészekhez származó ujsághirdetések (49. ábra). Leghatásosabb feltűntetési eszközök a sok fehérség (50. ábra) vagy a sok feketeség alkalmazása; természetesen hatását veszti ez eszköz, ha egyazon oldalon tulsok a fehérség, vagy tulsok a feketeség, ezeknek kellő változatban kell csoportosulni. A fekete hirdetések igen sokszor alkalmazott módja a negatív szöveg, azaz mikor fekete háttérben fehér a betű, de ez csak úgy helyes, ha a hirdetésben kevés a szöveg és elég nagyok lehetnek a betűk, mert az apró betűk elmosódnak. Készítési módja többféle; egyik az, hogy ólomba lesz metszve rajz vagy levonat után (lásd alapszöveg), a másik az, hogy fényesre csiszolt fémfelületre pépszerű stereotyp-ragasztó anyaggal felrajzoljuk a kívántakat és erről rendes stereotypiáló eljárással lemezt öntünk; a legegyszerűbb és legcélszerűbb eljárás ugyan az, ha fényképeszeti uton horganylemezt készítettünk.

49. ábra

A Gutenberg-gyűjtő rajzolt ujsághirdetése

50. ábra

Vonalkeretes újsághirdetés nagy üres térséggel

Hirdetésekhez mást, mint különféle vastagságú vonal-, vagy vonalszerű keretet alkalmazni téves. Betűkből az egyszerű, de nem tulságosan vastag betűk választandók. Határozottan kerülendő az árnyalt, vagy diszitett betűk; egyszerű, könnyen olvasható, nem tulságosan fekete betűk adják a legszebb hirdetéseket.

Miután a hirdetés szövegének csoportosításában a szedőnek sokkal szabadabb tere van, mint bármi egyéb munkában, mert itt a megrendelő még nem befolyásolja annyira a kiállítást, lehetőleg kevés czimsorok szedendők, amiből azon előny származik, hogy a tulajdonképeni szövegcsoporthoz nagyobb betűket vehetünk. A hirdetések szedéséhez az idő nem áll olyan pazarul rendelkezésre, mint egyéb mestermunkákhoz, miért is ornamentális diszítések mellőzendők, hanem inkább különféle vastagságu vonalak, de cicerósnál sohasem vastagabb használandók keretül. A betüöntődék által forgalomba hozott ugynevezett hirdetés-keretek nem egyebek értéktelen, igen ritka alkalommal használható lim-lomnál; hanem a forgalomba hozott különféle élénk rajzu, mozgalmas vonalak, minő pl. a barokk-vonal, e célra kitünően megfelelnek.

Azon czélt, hogy az olvasónak figyelme a hirdetésre rátereltesék és elolvasására ingereltessek, igen sokszor úgy véljük elérhetni, ha kevésbé fontos részeket igen erősen kiemelünk, így pl. a Gutenberg-gyujtónak az első öt oldalon alul elhelyezett hirdetésében a „Szaktársak” szó.

Természetesen itt hirlapi hirdetésekről van szó, ami ugyan a hasontartalmu hetilapok hirdetéseire is mérvadó. Kivételt képeznek a szépirodalmi lapok, melyek több figyelemmel, némi ornamentális diszítéssel is készíthetők.

Igen jól teszi ugy a hirdetészedő, mint a mesterszedő, ha a kezeügyébe akadó jobb munkákból gyujteményt készít magának. Az ilyen gyujtemény igen becses és hasznos tanulmányi anyagot képez.

MESTERMUNKÁK NYOMÁSA, SZINEZÉSE.

A könyvnyomtatásnak a fennebb vázolt szedéstechnikája csak egyik része, másik sokkal fontosabb része a nyomtatás. Fontosabb nemcsak azért, mert a szép nyomás igen sok esetben a hibásan megszedett munkát is helyreüti, de különösen azért fontos, mert a nagyközönség a szedés többé-kevésbé művészi voltát megítélni csak ritkán tudja, míg a nyomás szépsége, tisztasága rögtön szemébe ötlük, átérzi.

Épügy, mint a mesterszedésnél nem lehet egész részleteiben a technikai eljárásokat leírni a tulságosan széles munkakör miatt, még kevésbé lehetséges az a nyomásnál, hol tudvalevőleg más-más nyomást igényel a különféle gyártási eljárással készített nyomó-papír, simított papír, a krétafelületű műnyomó-papír, a meritett papír stb. De nemcsak a nyomásban igényel mindegyik más-más kezelést, hanem a festékezelésben is: a krétafelületű papíron vékonyabb festékréteggel – szaknyelven kevesebb festékkel – is kellően fedve van a nyomott felület, míg a meritett papír már sokkal több festéket kíván. De nemcsak ebben, hanem magában a festékekben is végtelen sok változat van; más kezelést kíván a nyomásnál a föld-festék, minő pl. a barna festékek nagyrésze; mást a koromfesték, minő a jobb minőségű illusztrációs festék; mást a kátrányfestékek, minő a közönségesebb fekete festék és a színes festékek egy része; mást a vegyi festékek, minő a színes festékek másik nagy része.

Azért is már a mestermunkák tervezésénél segítségül veendő a nyomó, akinek e téren való bő tapasztalata elejét veszi a készítés közben esetleg beállható nehézségeknek, kellemetlen akadályoknak.

Általánosságban csak annyit vélek szükségesnek megjegyezni, hogy minden munka természetének megfelelő, nem tulságos és nem kevés festékezással, a legtisztábban, a legszebben nyomandó, amit csak a leg gondosabb egyengetéssel, a festékes vályu és kés leg pontosabb szabályozásával érhető el. Betűk, melyek amugy is agyonnyomottak vagy csorbultak, azonnal kicserélendők, mert ezek egyengetésével az időt pazarolni csak felesleges pocskéolás.

Megismételve a fennebbiekben a mesterszedésnél felsorolt munkálatokat, lássuk a nyomásnál minő különösebb intézkedéseket igényelnek azok. A *könyvek* készítése a legáltalánosabb munka és ezen ismeretek a nyomó tudásának alapját képezik, mert a nyomásnál minden munka körülbelül hason eljárás alá esik, teszem azt: az alakzat megállapítása ugyanolyan a könyvnél, mint az árjegyzéknél.

A lemezen levő könyvformánál a nyomónak első dolga az alakzat megállapítása, aminél a szedő által készített vázlat hasznos szolgálatot tesz, mert körülbelül így állítjuk az oldalakat a papíron. Ugyanis a nyomó is figyelembe veszi, hogy a páros és páratlan oldal szorosán összenőtt ikertestvér, miért is a kettő közelebb jut egymáshoz, tehát a hátba (Bund) kevesebbet oszt be; a könyv szélei még kötésnél a könyvkötő által körülmetszetnek, azért kívül több margó marad, azonban a fejnél (Capital), valamivel kevesebb, hogy az oldal kevéssel feljebb álljon, mint a papír közepe. Az alakzat hasonló megállapítása a legtöbb mestermunkánál azonos.

Ideiktatom meg az illusztrációs művek nyomásáról irottat úgy, amint az a *Grafikai Szemle* 1903-iki februári számában megjelent:

Zárólemezen van a nyomtatandó illusztrált mű első formája, az egyengetendő, nem csekély számú ábrákkal: a gépmester tudásának próbaköve.

Bizony próbakő, mert az illusztrációk nyomása – legyen az bármely uton nyert ábra – nagy gyakorlatot, türelmet és tudást igényel.

Míg a szedőnek teljesen mindegy, hogy bármely eljárással nyert ábrát helyez el a szedésben, addig a gépmesternek egyikkel több, másikkal kevesebb dolga van. Aránylag legkönnyebb a fametszetekről galvanoplasztikai uton nyert ábrák nyomása, azután a sorrendben a fametszet következik, végül legnehezebb a kisebb-nagyobb szemcsékből (raszter) álló autotypiák egyengetése és nyomása.

Magának a többé-kevésbé ábrákkal telt formának megzárása is több gondot igényel más formáknál, mert felületes zárásnál az örökös piszkolódással igen sok kellemetlenségnek tesszük ki magunkat.

A gép festékező részei, mint feladó hengerek, festékdörzsölők, festékvályu stb. – különösen autotypiáknál – gondosan és legpedánsabban megtisztítandók. Mást, mint az ugynevezett illusztrációs festéket megkísérelni, csak felesleges festékpazarlás, időveszteség. E festékek a gyárak által már e célra szükségelt keménységben, finomságuk szerinti kellő feketeségben és az eredményre nagyon előnyös fénytel gyártatnak.

A jól kipróbált és jónak elismert festék az illusztrációk nyomásánál nagyon fontos.

Igen czélszerű és a nyomás nagymérvű könnyítése az, ha az illusztráció külön és a szöveg is külön nyomatik. Magára a nyomás végeredményére is nagy hatással van ez, amennyiben az illusztrációknál így sokkal szebb és jobb képet kapunk, de igen hasznos a gépre is, mennyiben a nagyon különböző erőt igénylő szöveg- és illusztrációnyomással a gép nem terheltetik túl.

A bezárt formában az első munka az ábráknak betümagasságra való pontos aláakása, a mi czélszerűen kemény kartonlapokkal történik. Az esetben, ha az ábra külön formáról lesz nyomva, igen czélszerű a stereotyp-lemezek nyomtatásánál ismert vastalpakról nyomni. Ez is a nyomás nagymérvű könnyítése, mert a vastalpak – ellentétben a faalappal – nem ruganyosak.

Ezen most említett betümagasságra való kiegészítés időkimélés czéljából ugyan jóval előbb, az ábráknak még a szedésben való elhelyezése előtt is elkészíthető, mégis a zárólemezen utólag megvizsgálandó, hogy megfelelően készült-e el ez a munka.

Ugyancsak előre készítendő minden ábráról vékony, nem tulságosan kemény, simított papírra négy-öt tiszta levonat a végett, hogy a gépmester esetleges üres idejében az ábrák egyengetését előre megkezdhesse.

Magára a nyomó-hengerre (Cylinder) minden ábrás forma előtt uj, a rendesnél valamivel keményebb és erősebb huzatot (Kaschirung) készítettünk.

Ha már minden előzetes munka a legnagyobb óvatossággal rendesen elkészült, a formát gépbe helyezzük és arról első levonatot veszünk.

Az ábrák első lenyomata – különösen autotypiánál – még nem mutatja azt a lágyságot, azt a plasztikai hatást, amire az ábrázoló művész törekedett; az alakok perspektívája hamis, elmosódottak, gyengék, a sötétebb részek foltosak; autotypiáknál a szemcsék durvák, piszkosak, az ábrát csak gyengén mutatják. A gépmester dolga ezen hibákon egyengetés által segíteni.

Az egyengetés első része abból áll, hogy a fennebb említett négy-öt levonat egyikét – még pedig minden ábráról külön – az egyengető iv alapjául veszszük. A többi levonatokból kivágjuk a sötétebb részeket négyszer és így a kép különböző árnyalatainak megfelelően, háromszor, kétszer, egyszer és ezeket a kivágásokat az egyengető ivnek meghagyott teljes ábra-levonat azonos helyén felragasztjuk. Az így felragasztott levonatok a világosság felé tartva, a nyomandó illusztrációnak mintegy árnyképét adják.

Tán felesleges megemlíteni, hogy ezen munka úgy a kivágásnál, mint az egyes részek felragasztásánál a legnagyobb pontosságot igényli. A legkisebb eltérés nemcsak meddővé teszi a gépmester munkáját, hanem a kívánt eredménynek éppen az ellenkezőjét adja. Ez az eljárás az úgynevezett erőegyengetés (Kraftzurichtung).

Magánál a tulajdonképeni nyomásnál ezt az előegyengetés előzi meg. Ugyanis a nyomóhengerre történt levonatra az erő-egyengetés felragasztatván, az ábrák hátterének világosabb részei, ugyszintén az elfutó részek, a szélek, az erősebb nyomás elkerülése végett a szükséghez mérten kivágnak.

Az elő-egyengetés felragasztásánál szintén nagyon fontos, hogy az a megillető helynek pontosan azon részére jusson, mert nem kellően pontos felragasztásnál egész munkánk kárba vész.

Ha a szöveg az ábrával együtt lesz nyomva, mindenkor előbb a sokkal több időt és figyelmet igénylő ábra egyengetendő.

Az ábrák mindenkor a rendesnél jóval erősebb nyomást igényelnek, amiért csakis erős szerkezetű gépen lehet pozitív eredményt elérni. De nemcsak a gép, festék, hanem a papír is nagy szerepet játszik az illusztrációk nyomásánál; csakis erősen simított papíron lehetett ábrát szépen nyomni.

Az elő-egyengetés befejeztével – a szöveges résznél ennek egyengetése után – eddigi munkánk ellenőrzéseül levonatot készítünk magunknak, melyen azt behatóan megvizsgáljuk. Minden esetleges hiányokat pótolunk és a továbbiakban úgy járunk el, mint egyéb nyomandók egyengetésénél.

A tulajdonképeni illusztráció-nyomás a fennebbiek szerint tehát három részre oszlik: az erőegyengetésre, az elő- (első) és az utó-egyengetésre. Minden gépmesternél más-más szokás van; van, ki megelégszik a két iven való egyengetéssel, de van olyan, aki harmadik sorban is egyenget. Szerintünk ez az egyengetendő forma természetétől függ. Ha van is minden gépmesternek szokásokon, tapasztalatokon alapuló némi eltérése, végeredményében minden eljárás egy.

Ujabbán a kivágással és erő-egyengetéssel járó babramunkát mechanikai uton, különféle eljárásokkal próbálják könnyíteni és úgy a kísérletezők, mint a már bejelentett és engedélyezett szabadalmak száma nem csekély, ámbár a gyakorlati életben egyik sem mutat fel nagyobb eredményt, egyik sem tett eddig nagyobb mérvű elterjedésre szert.

Ilyen eljárást kétféle alapelméleten alapulót ismerünk. Egyik az, midőn az erő-egyengetés fotomechanikai uton lesz a rendesnél jóval mélyebbre maratva az ugyanazon képről történt fölvételről és az így nyert lemez az ábra lemezének alsó részéhez forrasztva és sajtolva, illeténcép a sötétebb részek jobban kidomborodván; ezt az alapelméletet többen vették át a feltalálók közül, ugyszintén ama eljárást is, hogy az egyengetés az ábra negatívjáról fényérzékeny ruganyos anyagba – pl. preparált zselatinba vagy cellulozeba stb. – lesz másolva és maratva. Ismétlem, hogy ezen eljárások egyike sincs még kipróbálva és ha egyike-másika némely helyt tán használatos is, tökéletes volta vagy előnye, szemben a kézi egyengetéssel, nagyon kétséges.

Megindítás előtt még a festékvályu csavarjai, a festékdörzsölő és felhordó-hengerek járása kellőképen szabályozandók.

A már megindított illusztrációs mű nyomás közben továbbra is mindvégig a gépmester osztatlan, legéberebb figyelmét igényli nemcsak a boszantó piszkolódás elkerülése, hanem a festékezés és nyomás egyenletessége miatt is.

A már megnyomott ivenk gondosan szétrakandók, vagy minden iv közé papír teendő, mert a jóval vastagabb festékréteggel nyomott ábra könnyen lehúzódik.

Meg kell itt emlitenem a festékgyárak által ujabban forgalomba hozott azon festékeket, melyeket kéttónusu, dichromotypiai stb. elnevezés alatt gyártanak. Ezek kiválóan autotypiai vagy egyéb eljárás útján nyert olyan ábrák nyomására alkalmasak, melyeken a sötétebb és világosabb árnyalatok sűrűn váltakoznak. Ezen festékek ugyanis azon sajátossággal bírnak, hogy azon látszatot keltik, mintha az ábra két színben – egy alap- és egy konturszínben – lett volna nyomva. (Lásd a mellékletet.)

Míg a könyvnek részletei a szedőnek több munkát adnak, addig a nyomónak azzal mindvégig egyformán van dolga. Még a boriték-czim is hasonló eljárás alá esik, azzal a különbséggel, hogy az alakzat megállapításánál a könyvhátat is meg kell állapítani és ezt is a formába venni. A könyvhát, ha a könyv hosszában van szedve, mindig alulról felfelé induljon.

A többi felsorolt mestermunkánál csak imitt-amott akad megjegyezni való. Így a *névjegynél*, ha az egyes sor, úgy valamivel feljebb álljon, mint a papír közepe, ha több sor, a sorok összessége, nem pedig – mint némely helyt szokás – a név álljon középen. Általában, mikor a papíralak közepére nyomandóról van szó, mindig úgy értelmezendő, hogy valamivel magasabbra, mint a középvonal, mert a szem így látja azt középen állónak.

Levélboritékoknál a nyomó figyelemmel legyen az enyvezésre és szabályos egyenetléssel igyekezzék elkerülni azt, hogy az ilyen enyvezett részre eső vonalak, betűk tönkre ne menjenek és azok a papíron erősebb, feketébb nyomással ne zavarják az összhangot.

Egész szélességbe szedett *levélpapírnál* mindhárom oldalon egyenlő margó maradjon, azaz oldalt középre nyomva, felülről ugyanannyi szélts hagyunk, kivéve azon esetet, midőn a sorok tulságosan keskenyek. Sarokra nyomott levélfejnél ez két oldalon legyen így, azaz a baloldalon és a felül levő margó legyen egyforma.

A kereskedelmi nyomtatványok jó része, így pl. a számla, memorandum stb. igen sok esetben másolható festékkel lesz nyomva. E festék, különös természeténél fogva, a legnagyobb óvatosságot igényel a munkánál. A legtökéletesebben megtisztított gépbe, ha e festék belekerült, semmiféle mosóanyaggal, mint terpentin, benzín stb. sem gépet, sem hengereket érinteni nem szabad, mert a festék elzsirosodván, nemcsak másolhatatlan, de teljesen hasznavehetetlen is lesz. Most már mosáshoz csak borszeszt (spiritusz) használhatunk. A festékező hengereket néhány csepp glicerinnel puhítjuk meg, ugyszintén ezzel higitjuk a megkeményedett másoló festéket is. A másolható nyomáshoz használt festékező hengereket, a másoló festékek dus anilintartalma miatt, egyéb munkákhoz használni nem tanácsos.

Természetes, minden munkához jóminőségű festék használandó. A jóminőségű festék, daczára magasabb árának, gazdaságosabb, mint az olcsó, mert fedőképessége intenzivebb lévén, a fogyasztás sokkal kisebb, mint az olcsóbb minőségűből.

Áttérve a szinezésre, a következőket kell tudni: A teljesen kész szedésről fekete színben több levonat készitendő, hogy így a szinezendő sorok, ékitmények állásáról, helyéről a továbbiakra pontos méretünk legyen. A szedő most már annyi formára bontja szét a szedést, ahány szint a nyomóval együttesen megállapított. Fontos az, hogy pontos számítással töltse ki azon részeket, melyek a másik szín helyét képezik; mindenkor azon legyen, hogy bár lehető nagy darabokkal töltse ki ezen üroket, de azért mégis mindenüvé legalább egy-két térső is jusson, hogy ha esetleg a gépben valami változásra volna szükség, ne kelljen a nagyobb ürpótlókat még előbb kisebb részekre bontani. Különösen ott, hol több sor helyét kell kitölteni, tegyük esetleg több térsőt, mert a sorok rendszerint kivetnek, amit a szinekre bontott formánál csak így ellensulyozhatunk.

A színes nyomás előtt a gép mindenkor a legnagyobb pontossággal és figyelmességgel tisztitandó meg. Igen czélszerű a színes nyomásokhoz külön hengereket készletben tartani, de ez esetben is czélszerű, ha világosabb színekkel akarunk nyomni, a gép festékező részeit ezen

világos szinnel bedörzsölni és újból megmosni. Ha ezen műveletet többször ismétljük, úgy biztosabban elérjük a szándékolt színárnyalat eredetiségét, tisztaságát.

A nyomtatást mindig azon szinnel kezdjük, amely legjobban megmutatja a többi szinek helyét. Így pl. a HEINR. HOFFMEISTER-féle hirdetésben előbb a violakék szín lett nyomva, azután a vörös, mert fordítva bajosabb lett volna a vörös szinnel nyomottakat a megfelelő helyre juttatni. Ugyanezen eljárás követendő akkor is, ha alapszinek használnak, így az ANGER JÓZSEF ÉS FIAI hirdetésben először a vonal-keret, azután az alap, majd a zöld szalag és végül a fekete szöveg és ábra nyomtatott. Ha több szint nyomunk, szintén figyelembe veendők a fennebb mondottak. Így pl. a DESSAUER ÉS MÁRKUS-féle hirdetésben először nyomtatott a zöld keret, mert ez mutatja az egésznek a papíron való helyzetét, ezután nyomtatott a barna szöveg, végül a violavörös színű inicziálék és kiemelt részek.

A szinezés technikájának igen hatásos eszköze az alapnyomás, azaz mikor a szedés kisebb-nagyobb része alá más szint nyomunk, mintegy a papír színét változtatva meg. Lehet ezen alapnyomás keretdarabkákból összeszedett forma, vagy lehet lemez is, amiről később külön fejezetben lesz szó, mindenesetben azonban olyan szín választandó, melyen a reányomottak intenzivebb szinnel nyomva kellőképp érvényesülhessenek. A szintechnika mai haladott állásában elítélendő a régen annyira keresett bágyadt alapszinezés, sőt ellenkezőleg, legyen az élénk, mert csak így érhető el azzal kellő hatás. A festékgyártás nagymérvű és folyton haladó tökéletesbitése lehetővé teszi, hogy a legsötétebb szinezésű papíron, mint pl. e könyv borítékja is, lehet alapszinezéssel kedvező színhatást elérni, de csak intenzív színekkel.

Szinharmóniáról, szinek áttetszőségéről és fedőképességéről írni nem tartozik ide, de fontosnak látom néhány technikai fogást ismertetni, melynek úgy a mesterszedő, mint nyomó alkalomadtán nagy hasznát veszi.

Elsőben is a már közismert és általánosan használt háromszín-nyomásnak azon ismert tulajdonsága, hogy a sárga, kék és vörös színeknek különböző árnyalatban való egymást fedése a legmesszebb menő színváltozatot, szinpompát eredményezi, igen czélszerűen kihasználható, nemcsak ilyen háromszínű diszitó ábrák alkalmazásával, hanem a formában levő egyéb szinezendőknek e három színben való ügyes elosztásával is.

De nem csak ezen három szín, hanem valamennyi nyomdai szín hason kihasználásával is a legmeglepőbb eredmény érhető el.

A szemre igen kedvező hatással vannak az intarzikus betűk és keretek harmonikus színben való nyomása. Intarzikusnak nevezzük az olyan betűt vagy keretet, melynél a fehér belső világosságot vonalak határolják.

Az ilyen intarzikus betűk gyakran félig árnyaltak, ami kellő szinezéssel nem kevésbé emeli a hatást, mint a JOHANNISBERGI GÉPGYÁR hirdetésében a fősor; ugyancsak e hirdetésben a keret két színben nyomott intarzikus ékitmény.

Sorok árnyalását úgy is lehet elérni, ha egyforma vastagságu verzál-betűket (pl. Steinschrift) először valamely alapszinnel, majd erre közvetlen valamely intenzív szinnel, de körülbelül féltérzővel errébb és feljebb nyomjuk, amit szaknyelven vibrózásnak nevezünk.

Kisebb példányszámoknál a bronz-nyomás, különösen pedig az aranybronz igen kedvezően alkalmazható; azért kisebb példányszámoknál, mert igen sok babrával jár és nagyobb példányszámoknál ritkán fizeti ki magát. Ma már ugyan – kevés eredménnyel – próbálkoznak bronzolást pótló festékekkel is. Ha bronznyomást alkalmazunk, feltétlenül ezzel kell a nyomást kezdenünk és csak ennek kellő megszáradása, a felesleges bronzpornak letakarítása után a többi szín nyomását folytatni. A bronznyomásra jól fedő festékekkel – de csak annak teljes megszáradása után – igen szépen lehet nyomni.

Igen egyszerű és nagyhatású eszköz az *irisnyomás*, magyarosan szivárvány-nyomás. Ezt úgy érhetjük el, hogy hengeres festékező készüléknél a henger ide-odajárását, tégelyes sajtóknál pedig a festékező tégely körfordulását meggátoljuk, a festéktartóba az előre megállapított színeket – legszebb a piros, sárga és kék – vékony elválasztó-falakkal (Klotz) úgy helyezzük el, amint azt a nyomandó formára felhordatni kívánjuk, pl.

—	Piros	Sárga	Kék	—
---	-------	-------	-----	---

A világos színeknek, minő a sárga, több hely hagyandó, mivel a festékek egymásba átmenve, a három eredeti színnél sokkal többet mutatnak, ha kevesebbet hagynánk a sárga színhez, ez csakhamar teljesen eltűnne. Ilyen irisnyomás a FISCHER LIPÓT cég hirdetése.

Sokszor történik, hogy a mesterszedő úgy tervezi a munkát, hogy az a papírt teljesen befedi, azaz minden margó nélkül. Ez esetben a szedés nagyobb és a papír is nagyobbra hagyandó, a nyomás után pedig a kellő alakra körülvágandó.

Keressük fel e könyvben a dichromotypiai festékekkel való nyomást bemutató mellékletet. Hogy e festék sajátossága kellőképp érvényesülhessen, először is a masszív erős ékitmény lett Mäser-lemezbe kimetszve és nyomva; azután a sokkal nagyobb ábra a keretbe úgy lett benyomva, hogy a Victoria-sajtó ivfogó villája, melyen e melléklet nyomtatott, átragasztott egy iv erős, ugynevezett superior csomagoló-papírral és ezen papíron annyi vágatott ki, amennyi szükséges volt az ábrából. Ezzel is sokszor szép hatást érhetünk el és igen egyszerű eszköz. Lehet ily módon nagyobb betűvel szedett sorokat is két színben nyomni, előbb a felső, azután alsó felét vágva ki, mindeniket más-más színben nyomva; persze fontos dolog a pontos berakás. Megjegyzendő, hogy ezen eljárás csakis tégelynyomó-sajtókon vihető keresztül.

Sokszor és sokan kísérleteztek már azzal, hogy sötétebb színezetű papírra fehérrel nyomjanak, de minden eredmény nélkül. Különösen ma, mikor a könyvkötők igen sikerült fehér nyomásai ezt szinte divatba hozták, ismételten felmerült a kérdés, miként lehetne ezen szint a könyvnyomtatásban is használatossá tenni. Minden egyéb helyett leírom itt, hogy az ezen könyvborítékján látható fehér nyomás miként készült: A gépet és hengereket a színes nyomásnál rendesen megszokott még nagyobb figyelmességgel megtisztogattuk, gondosan vigyázva, hogy az előbbi festékekből a legparányibb rész se maradjon azokon, mert a fehér festék rendkívül érzékeny szín lévén, rögtön tönkretette volna. Kétszer-háromszor a festékező részek bedörzsöltettek fehér festékekkel és miután mindannyiszor újból megmosattak, belekerült a nyomáshoz való igen finom fehér festék a vályuba. Úgy lett minden kiszámítva, hogy még azon napon egyszer erős nyomással megnyomatott, a nyomott ivék szétrakattak és így száradtak egész éjjel; forma, gép, oldal- és alsómértékek érintetlenül hagyatván, reggel ugyanazon helyre, ugyanolyan nyomással a fehér újból megnyomatott; miután ez esetben kétszeri nyomás elegendő volt, felesleges volt azt még egyszer megnyomni, de ha az eredmény nem kielégítő, tanácsos azt még egyszer megnyomni, a siker elmaradhatlan. Természetesen a pontos berakás itt igazán elengedhetlen főkellék.

Ha betűket is fehér színnel akarunk nyomni, figyelemmel kell lenni e szín sajátosságára és erős, félkövére vagy kövére betűket kell szedni.

A siker biztosítására és a megválasztott színek összehatásának tanulmányozására nagyon czélszerű minden színből próbanyomatot készíteni.

Még csak annyit említek meg, hogy a szárazon hozatott festékek sokkal gazdaságosabbak, kiadóbbak a bedörzsölt festékekénél, de elkészítésük – bedörzsölésük – igen figyelmes munkát igényel.

ALAPLEMEZEK KÉSZÍTÉSE, METSZÉSE.

Mint már említve volt, a szinezésnek egyik leghatásosabb és legháladosabb módja a szines alapnyomás.

Az alapnyomáshoz való lemezek elkészítéséhez igen sokféle mód áll rendelkezésre. Az egyik mód az ilyen célra alkalmas keretdarabkáknak összeszedése.

A másik mód az, ha a szedésben már a vonalakkal vagy ékitményekkel körülhatárolt felület alá kell megfelelő alaplemezt metszeni, ezt a nyomáshoz alkalmas anyagba, a célnak megfelelően elkészíteni.

De nem mindig tisztán sima alapokról van szó. Igen sok esetben ezen alapok némi diszítést is igényelnek, mikor is a mesterszedő rajzolni tudásának igen nagy hasznát veheti. A mai korban, midőn a diszitmények tulnyomó része vonalszerű ékitményekből áll, gyakori eset, hogy a szedőnek vagy hozzáértő nyomónak kell az ékitményt az említett nyomtatási céloknek megfelelő anyagba metszeni.

Sajnos, ezen téren igen sok visszaéléssel találkozunk, mert számtalan esetben a szedő az alapmetszésnél – nevezzük általánosságban így – nemcsak a rajzolásnál enged fantáziájának szabad teret, hanem ezen fantazmagóriát igyekszik sajátkezüleg kimetszeni, ami ha sikerül is, nemcsak tetemes időpazarlással, hanem ennek révén meglehetősen anyagi kárral is jár és minden esetben csak dilettáns-munka marad.

Alaplemezek készítésénél figyelemmel kell lenni azon anyag tulajdonságaira, melyből azt metszeni akarjuk. Ilyen anyagok a közönséges karton, a stereotypia útján nyert ólomlemez, a horganyaratás útján nyert horganylemez, a celluloid, a Mäser-lemez, a Weber-lemez, a Hentschel-lemez és a linoleum. Megjegyzendő, hogy ezen anyagok még folyton szaporodnak, mert különösen ma mintegy megkövetelt tudása a mesterszedőnek az alapmetszés.

Mindenekelőtt nézzük az ezen kereten kívül eső *horganyaratást*. Sajnálattal kell mondanom, hogy kívül esik e kereten, mert bizony a legtöbb esetben ez volna az alap elkészítésének legegyszerűbb, legolcsóbb és legháladosabb elkészítési módja, nemcsak azért, mert rajzolásnál nincsen kezünk megkötve, szabadon rajzolhatjuk úgy a legvékonyabb, mint a legvastagabb vonalakat, pontokat, vonalkákból álló árnyalatokat, szóval bármi diszes mintázatot, hanem főleg azért is, mert nyomásnál is ez a legháladosabb anyag; ellenálló képessége alkalmassá teszi a legnagyobb példányszámok nyomtatására; egyenlő eredmény érhető el akár világos, akár sötét színekkel nyomunk róla; a festék vegyi alkotórészei nem támadják meg, amely hátrányok egyike-másika bizony minden alapmetszési anyagnál felmerül.

A legközönségesebb anyag ezen célra a *karton*, de csakis a finom elefántcsont-karton, melyből több réteget erősen egymásra ragasztunk és legalább egy éjen át jól bepréselve szárítunk; még jobb az u. n. *fényezett kéregpapír* (Glanzdeckel), amelyből elég két-három réteg egymásra ragasztva és erős préseléssel szárítva. A kimetszéshez szükséges eszköz jó éles zsebkés és a közönséges nyomdai korrigáló ár.

Már itt ismerjük meg, miként kell a szedés levonatát vagy a rajzot a lemezre átvinni, mert ez eljárás minden anyagnál egyforma. Ha a szedés konturjait kell átvinni, ez úgy történik, hogy a kevéssel – tehát nem sokkal – több festékkel készült levonatot olyan helyeken, melyek amugy is eltávolítandók lesznek, becsirizelve, felragasztjuk a lemezre és erős nyomással, pl. másoló présen, könyvkötő-sajtón, vágógép nyerge alatt vagy közönséges nyomdai kézi sajtón átnyomjuk; így minden anyagon igen jó látható átnyomást kapunk. Ha rajzot akarunk az alaplemezeire átvinni, legcélszerűbb a rajz átviendő konturvonalát puha írónnal, pl. 1-es vagy

2-ös számú Hardtmuth-irónnal, vagy még jobb a puha, ugynevezett Kohinoor-irónnal átrajzolni és ezt a rajzot rajzszöggel felerősítve a lemezre, úgy, mint előbb a festékes levonatot, a hátlapján simító-csonttal vagy kés nyelvéllel addig simogatni, míg a rajz a lemezen egészen tisztán látható lesz.

Kimetszésnél nem kell egyébre ügyelni, mint hogy a késnek ferde, rézsutos irányt adjunk, hogy a nyomandó lemez széle körülbelül 45 fok alatt hajoljon, tehát így \, mindig kis részecskét igyekezzünk eltávolítani; ha belül van kimetszeni való, ez mindenekelőtt elkészítendő és csak azután a széle. Egyedüli hátránya ennek, hogy mintázni, diszíteni nem lehet; azonban ha elfutóvá kell csinálni, akkor ez tompa árhegygyel könnyen elérhető úgy, hogy az árral sűrűbb és ritkább pontokat verünk ezen helyen a lemezbe. Ilyen kéregpapírba lett metszve az ANGER JÓZSEF ÉS FIAI hirdetésben a violakék alap.

Már mintázáshoz, diszítéshez sokkal alkalmasabb az *ólomlemez*, mely nagyon olcsó anyag ott, ahol stereotypia van, mert nemcsak a lemez anyaga használható beöntés által, hanem a metszésnél elhulló részecskék sem vesznek kárba. Egyedüli hátránya, hogy nem minden színhez használható, mert némely festék feloldja az ólmot és e részecskék a színt elváltoztatják.

Ehhez már több eszközre is van szükség, mint a kéregpapírba való metszéshez; különféle szélességű lapos és félgömbölyű vésők, rovátoló (schraffirozó) kés vagy karika kell, melyet a legtöbb szaküzletben be lehet szerezni. Az ólomlemez jó simaságban a fényes felületű chromo-kartonra lehet önteni, de elég jó öntés érhető el közönséges csontkartonról is, ha nem tulságosan meleg ólmot öntünk az öntőpalaczkba. Az így nyert ólomlemez még az alapmetszéshez nem alkalmas, hanem finom csiszoló papírral vagy vászonnal (Schmirgel) azt előbb tükörsimaságuvá kell fényesíteni. Az így előkészített ólomlemezbe azután a különféle vésők segítségével véshetünk, azaz eltávolítjuk azon részeket, melyekre szükségünk nincs, figyelve, hogy kellő mélységre véssünk, nehogy nyomás közben piszkolódjék, továbbá figyelni kell, hogy a megmaradó szélek szintén rézsutosak legyenek, de ne tulságosan; a keskenyebb helyen völgyeletet képezzenek így V.

Mindenesetre az ólommetés már több gyakorlatot, tapasztalatot igényel; de igen hasznos ott, ahol kevesebb anyag áll rendelkezésre és ahol az alaplemez sötétebb színben nyomandó.

A stereotypáló eljárás segédelmével igen egyszerű módon a legszebben mintázott alaplemezeket nyerhetünk; ugyanis a préselt mintázatu könyvkötői előzékpapirokról, minő pl. a chagrín-, a moirée- stb. papírok, közönséges, nem tulságosan forró ólomöntéssel, igen használható lemezeket nyerhetünk, ezen papírokat használva anyamintaként (matricza). Igen csinos ezetes minta nyerhető úgy is, ha közönséges selyempapírt gyűrünk erősen össze a kezünkben, ezt kinyitjuk és anyamintaként az öntőpalaczkban erre öntünk. Nedves itatós papírról is csinos minta nyerhető, de ez eljárás tulságosan veszélyes volta miatt nem ajánlatos.

A hideg palaczkba hirtelen beöntött forró ólom is jó mintájú lemezt ad, melyet seleonotypiának neveznek; hasonló – kaosztypiának nevezett – lemez nyerhető, ha a hideg palaczk sima lapját kissé beolajozzuk. Ugy a seleonotypiai, mint a kaosztypiai lemez csak úgy szép, ha azokat közvetlen egymásra két-három színben nyomjuk, minden szinnél az oldal- és alsómértéket egy-egy tézönyivel odébb tolva; különösen emeli a hatást, ha az egyik szín ezeknél bronznyomás.

Az ólomlemez minden előnyét, annak legcsekélyebb hátránya nélkül, magában foglalja a celluloid. Ez tán manap az alapmetszéshez használt legjobb anyag, a nyomásnál legcélyszerűbb, mert épen nem szinbontó és így a legvilágosabb színárnyalatot is a legtisztábban mutatja; vésésnél is könnyebben kezelhető az ólomnál; kikészítési módja ugyanaz, mint az ólomé. Egyedüli hátránya, hogy ez anyag e célra még igen drága. Fatönkre való ragasztását

illetőleg kell némi utbaigazítással szolgálni. A celluloid a munkába vétel előtt való napon azon oldalán, melyen a fatönkre lesz ragasztva, hegyes árral sűrű vonalakkal megrovátolandó, hogy így a ragasztó-anyag jobban fogja, ezután 1–2 órát borszeszben hagyjuk ázni, amelyben a celluloid kissé megpuhul, ekkor jóminőségű forró enyvvel, még jobb halenyvvel, felragasztjuk és erős préselés alatt legalább egy éjen át, ha azonban lehet, tovább is, száradni hagyjuk. Ha nem így járunk el, megeshetik, hogy munka közben a celluloid leválik, a minek elkerülésére minden esetben figyelemmel kell lenni. Ezen könyv czimboritékján a női alak alá nyomott sárga szín ilyen celluloid-lemezről lett nyomva.

A linoleum-metszés teljesen megegyezik a celluloid-metszéssel.

A Weber-lemez, a Hentschel-lemez, a Mäser-lemez eljárása egy és ugyanaz, miért is a leginkább használatos Mäser-lemezeket fogom ismertetni. A metszésnél, ami ezen anyagnál inkább karczolásnak nevezhető, ez a leghasználhatóbb anyag, ebbe a legkönnyebb dolgozni, de nagy hátránya a nyomásnál az anyag porózus volta, amely igen könnyen megsemmisülésnek teszi ki a munkát és azon körülmény, hogy sötétebb színek a Mäser-lemezről alig nyomhatók.

Ehhez a következő eszközökre és anyagokra van szükség: a már fentebb leirt apró lapos vésőkre, egy-két különféle (gömbölyű, háromlű, négylű, stb.) ugynevezett karczoló-tűre (Graviernadel), az elkészítő gyár szabadalmát képező Mäser-lemezre és az ennek megkéményítésére szolgáló védőpasztára, a kikarczolt szélek megerősítéséhez szolgáló szél-pasztára, ezen paszták feloldásához védővizre.²

Az itt következő kikészítési eljárást maga a feltaláló, MÄSER GYULA ur volt szives rendelkezésemre bocsátani.

Mindenekelőtt az alaplemezek használat előtti kezelését ismerjük meg. A lemezeket mindenkor mérsékelt hőmérsékletű helyiségben, legjobb pinczében, két deszka között tartani. Ugyanugy ragasztandó fel a fatönkre, mint a kartonlemez és szintén préselés alatt szárítandó. A lemez és a fatönk közé nem kell semmit sem ragasztani, ezzel csak rontanánk. A rajz vagy szedés átnyomása történhetik a fatönkre ragasztás előtt vagy után; okvetlen a felragasztás előtt, ha kész dolgokat préselünk bele vagy szemcsés modorban készítjük a lemezt. Az átnyomás a már fennebb ismertetett módon történik.

A lemez úgy lesz elkészítve, hogy miután az átnyomás megtörtént, kellőképp megszáradt, a rajz széleit a karczoló-tűvel kellő mélységre karczoljuk, azután pedig a munka minőségéhez képest az eltávolítandó részeket lehántoljuk (schaben), metsszük vagy szurjuk. Nagyobb részek a vonalzó nyomán készülhetnek, körök vagy körívek a körzővel is készíthetők. Egyszerűbb, nagyobb felületű munkák a lapos-vésővel is készíthetők, ugyanis a megkarczolt határvonalak mentén a lapos-véső ferde oldalát kifelé, az eltávolítandó rész felé tartva, a lemezt sűrűn egymás mellett egész a fatönkig átszurjuk, a széleknek itt is csekély lejtősséget adva; ha az eltávolítandó rész így körül van szurva, aláfeszítjük a vésőt és gyenge nyomással eltávolítjuk azt. Ezután ugyancsak a vésővel a széleket simává teszszük és a fatönkről kaparással eltávolítjuk a lemezből ottragadt papirrostokat.

Komplikáltabb munkák vésővel nem készíthetők, hanem ehhez a karczoló-tűt használjuk, amivel általában mindenkor biztosabban dolgozunk. A tűvel mindig a lehető legparányibb részeket hántoljuk, úgy hogy azzal, mint a rajzónnal dolgozunk, balkezünk mutató-ujjával a tűnek tulságos hosszú menetét igekezevén meggátolni.

² Az e könyvben felhasznált celluloid-lemezek, vésők, tűk, Mäser-lemezek és paszták FRIEDRICH POLACSEK Wien, VI., Theobaldgasse 8. czégtől valók.

A Mäser-lemezek mélységét illetően következőket kell figyelembe venni: E lemezek tulajdonképpen négy rétegből állanak; az első réteg a nyomásnak kitett szürkés-fehér krétaréteg, mely után közvetlen a második, hófehér krétaréteg jön, ami után fehér kéregpapír, majd ismét fehér krétaréteg, végül ismét kéregpapír következik. Sűrűbb, vékonyabb vonalaknak elegendő, ha a szürke krétaréteg után következő fehér réteggig karczoljuk, nagyobb hézagok a második krétaréteggig vésendők, egész nagyok pedig a fatönkig, ennél mélyebbre soha sem kell vésni; a nyomásnál való kellő ellenállás miatt szükséges, hogy ahol a lemez a fatönkig lesz kivésve, a megmaradó rész körül, az alsó krétaréteggig körülbelül cicerónyi szélességűt meghagyjunk. A vésés vagy karczolás széle mindenestre rézsutos, völgyeletszerű legyen, de ne tulságosan, mert akkor piszkol.

Kevés gyakorlat után ebben igen nagy tökéletességet lehet elérni. A gyakorlatok úgy kezdendők, mint az e könyv mellékletén be van mutatva, olyan sorrendben, mint ott számozva van, azonban vonalzó nélkül, pusztán szabad kézzel karczolandó minden. Ezen melléklet szándékosan olyan kezdő által készítettett, akinek kezében még hasonló munka sohasem volt és ezzel kezdte a tanulást.

Ezen anyagba a legdiszesebb mintázatok könnyen véshetőek, elmosódások igen egyszerűen úgy készíthetőek, hogy nedves szivacsos azon helyen a krétaréteget vékonyabbra mossuk.

Negatívlemez is igen szépen karczolható ez anyagba, de különösen úgy készülnek ezek könnyen, ha a lemezbe könyvkötő-betűket vagy ékitményeket préselünk, úgy hogy a lemezre a könyvkötő ezen dolgait képpel a lemez felé ráteszszük és könyvkötő-sajtón erősen be-préseljük.

Vonalas árnyalások, rovatolások a rovatolókéssel vagy karikával könnyen eszközölhetőek.

Mikor a metszéssel készen vagyunk, a lemez keményre edzendő és a szélek a kenczés festék oldó hatása ellen megóvandók. Ez a védőmasszával és a szélpasztával történik. E két védőanyag a lemezt érzéketlenné teszi a terpentin, a benzin és egyéb olajtartalmu mosóanyag ellen. E két massa használat előtt üvegestül forró vízbe állítandó, hogy oldódjék. Idővel e két anyag megsűrűsödik, ekkor egy-két csepp a kapott védővizből hozzákeverve elég, hogy e baj megszűnjön.

A folyékony védőmasszával kis szivacs vagy ecset segélyével legalább kétszer, de esetleg háromszor is bekenjük vékonyan a lemez felületét. Az első bekenés után semmi fénynek sem szabad mutatkozni, az utolsó bekenés után gyenge fényt kap a lemez; tulságosan erős fény azt mutatja, hogy a védőmassza igen vastag rétegben lett felkenve. E massa rögtön megszárad. A szélpaszta óvatosan csakis a lemez széleire lesz felkenve kis ecsettel, óvakodva, hogy abból a lemez felületére, képre ne jusson. Ezzel elegendő egyszer bekenni.

Esetleges hibák az anyag megrendelésével kapott javító-festékekkel helyrehozhatóak, azonban az ilyen átjavított részszel igen óvatosan kell bánni.

A lemezek terpentinnel vagy benzinnel megnedvesített tiszta ronggyal bátran tisztíthatóak. Vízről, különösen meleg víztől azonban igen kell óvni a Mäser-lemezt.

A DOMBORNYOMÁSRÓL.

A diszesebb kiállítású munkáknak egy másik hatásos eszköze a domborított nyomás, azaz mikor a diszitmény vagy betű a papír felületén mérsékelten domborodik ki. Minden dombornyomáshoz kétféle lemezre van szükség, egyik a betűforma helyét elfoglaló domborító lemez vagy anyaminta (matricza), másik az egyengetés helyére kerülő, annak mélységeit betöltő apaminta (patricza).

Minden rendszerű könyvnyomtató sajtó alkalmas a dombornyomáshoz, mert téves azon vélemény, hogy ezeknél a gépet megerőltető erősebb nyomásra lenne szükség. Vannak azonban közvetlen ezen célra készült gépek – nem könyvnyomtató gépek – amelyeken külön iparágyszerűen üzik a dombornyomást. A könyvnyomtató gépei közül dombornyomáshoz legalkalmasabb a Victoria, a Phönix stb. hasonló gépek.

Az anyaminta előállítására igen sokféle mód áll rendelkezésre. Lehet azt a vésnökkel elkészíteni, vagy fényképészeti uton sárgarézöntvényű lemezbe maratni, de lehet azt egyszerűen ehhez alkalmas horganylemezről is elkészíteni.

Az apaminta mindenkor házilag készül. Mindenekelőtt gépbe, pontos helyére teszszük az anyamintát. Ha az anyaminta vésete egyforma és nem tulságosan mély, úgy legcélszerűbb sima, puha, megnedvesített bőrt ragasztani megfelelő nagyságban a nyomó-cilinderre vagy tégelyre és a gépet néhányszor üresen járatni, hogy a véset jól belenyomódjék az apamintába; ilyen vésetű anyamintánál lehet, ha nagyobb felületű domborításról van szó, úgy elkészíteni az apamintát, hogy kétszer-háromszor kartonlemezről kivágva, egymásra ragasztjuk, a széleit pedig finom csiszoló-papírral félgömbölyűre csiszoljuk. Így készült közönséges czinkográfiai lemezről a Fehér-bál melléklet dombornyomása.

Ha az anyamintáról különféle magasságu dombornyomatot akarunk nyerni, lehet az apamintát úgy is elkészíteni, hogy a cilinderen vagy tégelyen a nyomás helyén sűrű, stereotypálásnál használt ragasztó pépből, a domborítás mélységének körülbelül megfelelő vastagságban, réteget kenünk fel, erre selyempapírt teszünk, a gépet néhányszor üresen járatjuk; ha a domborítás képe nem elég tiszta, megismételjük a pépréteget, újból átragasztjuk selyempapírral és belepréseljük az anyaminta véseteit. Lehet ilyen domborításhoz úgy is apamintát készíteni, hogy nedves itatóspapírt ragasztunk a nyomás helyére, még pedig egyenként ragasztva fel, minden iv felragasztása után a gépet üresen járatjuk; öt-hat réteg ilyen itatóspapír teljesen elegendő, de ha a körülmények úgy kívánják, lehet az több is. Így vannak nyomva a *Dombornyomás különféle eljárások szerint* című melléklet alatt a virágok.

Az apaminta elkészülte után a domborító lemez széleit kell egyengetés által úgy kimetszeni, hogy az a papíron ne legyen látható és ezzel már – megigazítva a mértékeket – nyomhatóvá is vált.

Az anyaminta a már fennebb említett vésnöki és czinkográfiai eljáráson kívül házilag is készíthető különféle módon, de csakis ott, hol stereotypia van.

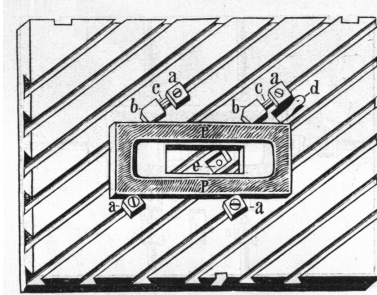
Az egyik mód, amely ugyan celluloid-lemezbe is elkészíthető, az, hogy a domborítandó ábrát az alaplemez-metszésnél ismertetett módon előkészített ólomlemezbe vagy celluloidba kivéssük, de most már a kimetszett részeknek nem szabad éles szögben hajló völgyeletet képezni V, hanem inkább körivet U, amelyet a félkörű késekkel vésünk. Ezen munka a legnagyobb gyakorlatot és pontosságot igényli, mert ha nincs egyenletesen vágva, a domborítás szélein összeráncolja a papírt.

A stereotypálás segélyével többféle módon nyerhetünk igen jó domborító-lemezeket. Már meglevő domborított nyomásról úgy lehet jó lemezt venni, hogy ezt beteszszük az öntőpalaczkba, mint matriczát és a rendes eljárással öntünk róla (lásd mintát), másik mód az, hogy

a domborítandó ábrát vagy betűket kétszer-háromszor kartonból kivágva ugyancsak nagyobb sima kartonra felragasztjuk egymásra, széleit finom csiszoló papírral félgömbölyűre dörzsöljük és ezt használjuk matriczaként; a harmadik eljárás az, mely MITTERSZKY JÓZSEF-től, a Pallas kiváló mesterszedőjétől származik, hogy igen sima fémfelületre sűrű stereotypáló péppel felrajzoljuk a domborítandó ábrát, a pépet olyan vastagságban rakva fel, minő mélyre a domborítást kívánjuk; kellő megszáradás és kijavítás után azt használjuk fel matriczának.

A legegyszerűbb mód, midőn a dombornyomáshoz szükséges lemezt készen kapjuk, mint a Victoria című melléklet is; kétségkívül erről érjük el a legszebb eredményt. Ezen melléklet a ROCKSTROH & SCHNEIDER UTÓDAI GÉPGYÁR R. T. Victoria téglennyomó sajtóján nyomtatott, még pedig úgy, hogy a színes nyomás, az áttört mintázatu kimetszés és a domborítás egy nyomással végeztetett az ugyanezen cég véső-intézetéből származó és kizárólagos szabadalmát képező lemezről. Az eljárást alábbiakban a cég által rendelkezésemre bocsátott adatok alapján ismertetem.

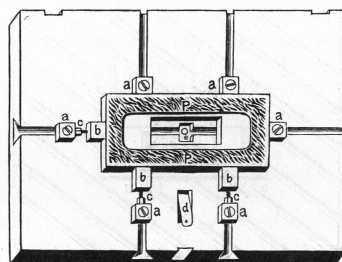
Miután ezen lemezek nemcsak a könyvnyomdai uton előállítandó, ugynevezett hideg domborításhoz alkalmasak, hanem a könyvkötészetnél is, hol azok e célra átmelegítettnek, csak az előbbieket fogom ismertetni, noha a Victoria és hasonló sajtók úgy is gyártanak, hogy azok fűthetők lévén, könyvkötői domborításhoz is használhatók. Ezen lemezek, melyek aczélba vagy kiváló minőségű harangfémbe vésetnek, kétféle módon szállíthatók: lehet ezeket betűmagasságban, vagy a stereotyp-lemezek szokásos ciceró vastagságában kapni, mindenesetben a gyár kis leemelő-készüléket szállít vele, amely arra szolgál, hogy a nagyobb, a papír széléig terjedő domborításoknál, mikor is az ivfogók nem használhatók, ezeket helyettesitse.

51. ábra

Vájolt vastalpra erősített domborító lemez

Ezen ciceró vastagságú lemezek fatönkre is felragaszthatók a betűmagasság elérése végett, de czélszerűbb a stereotypia-lemezeknél is használatos vájolt vastalp (51. ábra), melynek használati módját az ábra kellőkép mutatja; az *a*, *b*, *c* és *e* csavarok a lemez megerősítésére szolgálnak, míg a *d* a már említett leemelő-készüléket mutatja; készít a gyár direkt e célra gyártott, ugynevezett feszítő lemezt is, melynek használatát az 52. ábra mutatja. Mikor már a domborító-lemez a gépben kellőkép el van helyezve, kezdődik az ennek ellendarabját képező, mélységeit pontosan betöltő apaminta elkészítése; ennek egész pontosan kell amabba beleilleni, mert a domborító-lemez és apaminta közé kerülő papíron csak így domborodik ki kellő élességgel és finomsággal a minta.

52. ábra

Feszítő-lemez leemelő készülékkel

Igen jó apaminta nyerhető, ha a domborítás helyeit a szükség szerinti rétegben a minta szerint kivágott péplemezzel ragaszszuk alá, amely az alapot képezi, erre aztán iszapolt kréta, gipsz és enyvből álló keverékből kenjük fel a felső réteget; ezzel a legfinomabb mintázatok is kellő élességgel domboríthatók, azonkívül ezen anyag ellenállóképességét azon körülmény is fokozza, hogy a nedves keverék az alsó pépréteget is átáztatja és száradás után rendkívül tömör és ellenálló anyaggá keményíti. Hogy kellő élességű apamintát nyerjünk, minden pépréteg felragasztása és minden rétegnek fenti anyaggal való bekenése után a gépet erős nyomással járátjuk, hogy a lemez jól belepréselődjék az apamintába; minél vékonyabb péplemezt és így több réteget használunk, annál jobb apamintát nyerünk.

Ha ezen apamintát máskor is akarjuk használni, akkor azt ne ragaszszuk közvetlen a tégelyre, hanem vékony, sima pléh-lemezre, amelyet úgy erősítünk enyvvvel a tégelyre, hogy a pléh és tégely közé vékony péplemezt ragasztunk. A ROCKSTROH & SCHNEIDER-féle gyár által szállított domborító-lemezeken már e célra szolgáló szögecszerű készülék van, mely ezen apamintáknak újból való használatát könnyíti; de enélkül is könnyen használható úgy, hogy a lemezbe teljesen visszahajtott gépnél pontosan bele illesztjük az apamintát, melynek most legfelül levő pléh-lemezére már előzőleg felragasztottuk a péplemezt, amelyet másik, felső részén is bekenünk enyvvvel; a gépet ezután lassan előrehajtjuk és mikor a tégely a formával érintkezik, az apaminta kellő helyre felragasztódik.

Részletezzük újból az apaminta előállítási módját, már csak azért is, mert ennek másféle lemezeknél is jó hasznát vesszük.

A gépet erős nyomásra szabályozzuk és így készítünk a tégelyre ragasztott péplemezre – tehát nem kartonra – éles nyomást, mely a domborító lemez minden körvonalát mutatja. Ezen előnyomás azután mérvadó a továbbiakban felragasztandó kivágásokra.

A kivágások elkészíthetése végett készítsünk még néhány péplemezre kellő élességű levonatot és ezek egyikéből vágjuk ki éles, keskeny késsel az összes domborítandó ékitményeket azok külső körvonaláig minden tekintet nélkül a mintázat benső finomságára; ékitmények alatt itt az egész kiemelkedő, domborítás értendő, mintázat alatt pedig a domborításnak alacsonyabb és magasabb részei. A péplemezt legczélszerűbb a szedőhajó horganyfenekén kivágni.

A kivágott részeket a tégelyre ragasztott péplemez-levonat azonos helyére felragasztjuk és többször erős nyomással járátjuk a gépet. Most már a péplemez az ékitmény körvonalait magasabban mutatja és némiképp a mintázat is látszik.

Már most másik péplemezből kivágjuk azon részeket, melyek a domborító lemezben mélyebben fekszenek, így hát az apamintán jobban ki kell emelkedniök. Felragasztás után ismét többször járátjuk a gépet üresen; ekkor már a felragasztott péplemez különféle magasságu és finomságu domborítást mutat, de ez aligha volna még elegendő a mintázat kellő visszaadásához, megismétlendő tehát ezen felragasztás annyiszor, ahányszor azt a domborítás különféle magasságai megkívánják. Hogy a felragasztott péplemez ne tapadjon az anyamintához, tanácsos azt szalonnakő-porról (Federweiss) beporozni. Az így készült kivágások összes felragasztása a domborításnak még csak durva mintázatát mutatják; a kellő finomság csak a fennebb említett iszapolt kréta, alabastrom-gipsz és folyékony enyv keverékből álló sűrű péppel érhető el. Vigyázni kell, hogy finom porrá törve használjuk ezeket, nehogy kisebb-nagyobb szemcsék kerüljenek bele; legczélszerűbb a festéktörő kövön a festékdörzsölő tömbbel porrá zuzni, azután e kövön a tömbbel sűrű tésztaává keverni. Ezen tészta réteg fölé terpentines selyempapírt ragasztunk és a gépet üresen járátjuk.

Ott, hol szükségesnek mutatkozik, a felkenést többször is megismételhetjük.

Az egyidőben való domborítás és színes nyomás eljárása a fennebbiekkel teljesen megegyezik; a különbség csak az, hogy míg amannál festékező hengerekre szükség nincsen, addig itt azok is kellenek. Ezen lemezek már eredetileg úgy készülnek, hogy a színezendő részek magasabbak, míg a többi részek a szükséghez képest alacsonyabbak. Ezen munkanemnél figyelni kell, hogy a nyomás ne sok festékkal, hanem csak igen vékony réteggel történjék, mert különben piszkít.

VÉGSZÓ.

Ennyiben igyekeztem a modern mesterszedést és nyomást megismertetni. Azon voltam, hogy úgy a szövegben, mint a mintákban kerüljem az akadémikus értékűt, hanem inkább egyszerű, de közvetlen a gyakorlati életből merített mintákat és a naponta előforduló munkák alaposan megfigyelt elkészítési módját ismertessem. A minták legtöbbször kezdővel készíttettem, hogy kipróbálhassam azt, vajjon az utmutatások kellően átérthetőek-e.

Természetes dolog, hogy mint minden emberi műnek, úgy ezen szerény munkámnak is vannak hibái, ami annyival természetesebb, hogy első önálló munka ezen a téren, mely hazánkban megjelent, amiért is gyarlóságai némi jóakarattal elnézhetőek.

Ideális cél lebegett szemem előtt akkor, midőn e mű kiadására szántam el magamat: egyrészt az, hogy tanulhasson a magyar nyomdász anyanyelvén, hiszen sokan vannak, kik az idegen nyelvű szakirodalmat nem olvassák, másrészt pedig meg vagyok győződve arról, hogy felcseperedett már a magyar könyvnyomtató ipar annyira, hogy nem kénytelen a hazai viszonyokra teljesen idegen elméletek szerint dolgozni, hanem – ha most kezdetben tán hibás – önálló alkotásokra is képes.

Hogy minő ideális felfogásból indultam, mutatja e könyv ára és tartalma, terjedelme, kiállítása. Az eladási ár és a könyv között levő viszony tisztára mutatja, hogy haszonlesés ki volt zárva. Az, hogy ideális célomat megvalósíthattam, tisztára annak tulajdonítható, hogy két olyan pályáját szerető ember került együvé, mint főnököm és én.